

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA

MINISTERIO DE
educación
ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA

Equipo técnico de investigación
INSTITUTO DE LENGUA Y CULTURA DE
LA NACIÓN QUECHUA ILCQ
"TOMAS KATARI – KURUSA LLAWI"

Aurora Quinteros Claros (+)
Bernardino Cayola Quispe
Gualberto Quispe Velarde
Maria Fátima Camacho

Título: Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA Autor:
Instituto de Lengua y Cultura de la Nación Quechua "Tomás katari- Kurusa Llavi"
Instituto Plurinacional de Estudio de Lenguas y Cultura IPELC.
Santa Cruz de la Sierra, 2016. 71 págs; 17x24 cm.

D.L.: 8-1-157-16 PO.

© Estado Plurinacional de Bolivia - Instituto Plurinacional de Estudio de Lenguas y Cultura IPELC.

Pedro Apala Flores

Director General Ejecutivo

Juan Carlos Laura Gonzales

Coordinador de Investigaciones Lingüísticas y Culturales

Diseño y Diagramación:

Fabiola Beltrán Díaz

Coordinadora de Comunicación y Difusión

Fotografías:

Instituto del Lengua y Cultura Quechua

IPELC

Barrio Hamacas, Plan 12. C/1 No. 4130, Santa Cruz de la Sierra – Bolivia.

Cel. 00 591 71331543

Correo electrónico: ipelc@ipelc.gob.bo

Web: ipelc.gob.bo

Mayo 2016

Santa Cruz de la Sierra – Bolivia.

Se permite la reproducción y difusión de la información contenida en esta publicación, en tanto se citen las fuentes.

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA

RURI

PRESENTACIÓN.....	11
RIQSICHIY.....	13
RIQSICHINAPAQ.....	15
RIQSICHIY.....	17
ÑAWPAQ ÑIQI T'AQA MAYPI RUWAKUSQANMANTA JATUNPI RIQSICHIY	19
TAWANTINSUYU.....	19
MITMAY MIT'A (1492).....	20
BOLIVIA REPÚBLICA (1825).....	20
BOLIVIA ÑAWRA SUYU (2008).....	21
QHICHWA SUYUP UNAY KAWSAYNINMANTA	21
ISKAY ÑIQI T'AQA LLAQTAMANTA YACHAY WASIMANTAWAN WILLAY	23
QUCHAPAMPA KITIMANTA	23
German Jordan	23
Municipio Cliza	24
Municipio ToCo.....	24
Municipio Arani	25
Vacas Municipio Nisqamanta.....	26

KIMSA ÑIQUI T'AQA TUKUY RUWAYKUNATA KASQANMANJINA RIQSICHIY	29
IMATAQ Q'UWAKUY KASQANMANTA	29
MUNICIPIO CLIZA	29
Wasa kalli ayllupi.....	29
Ana ranchu ayllupi.....	30
MUNICIPIO TOCO.....	32
Tokillo Ayllupi.....	32
Tukukillu.....	32
Ch'uwa Loma	33
QUCHAPAMPA LLAQTA	33
MUNICIPIO VACAS.....	34
Mulli Mulli Ayllupi	34
Chiwalaki Ayllupi.....	34
MAST'AKUP QULLMUNKUNAMANTA	34
MUNICIPIO CLIZA.....	34
Wasa Kalli	34
QUCHAPAMPA LLAQTA	35
MUNICIPIO VACAS.....	36
Chiwalaki.....	36
MAYKAQ Q'UWAKUYMANTA.....	36
MUNICIPIO CLIZA.....	36
Wasa Kalli	36
Ana Ranchu.....	37
MUNICIPIO TOKO.....	37
Tokillu.....	37
Tuku Palqa.....	38
Ch'uwa Loma.....	38
Tukukillu.....	38
MUNICIPIO VACAS.....	38
Mulli Mulli.....	38
Sapilika	39
SUNQUMANTAPACHA JAYWANAKUY RUWANAMANTA.....	39
MUNICIPIO CLIZA.....	39
Wasakalli.....	39
MUNICIPIO TOCO.....	41
Tukillu	41
Ch'uwa Loma	42
Tukulli.....	42
Tuku Palka.....	43
MUNICIPIO VACAS.....	43
Mulli Mulli	43
QUCHAPAMPA LLAQTA.....	43
MAYPI CHAY JAYWANARIKUY RUWAKUYNINMANTA.....	44
MUNICIPIO CLIZA.....	44
Wasa kalli.....	44
Ana Ranchu.....	45
PIKUNA RUWANKU CHANTA PIKUNA KANANKU TIYAN CHAY	
JAYWANARIKUYPI.....	45
MUNICIPIO CLIZA.....	45
Wasa kalli.....	45

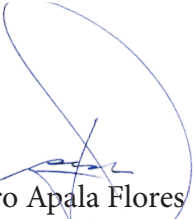
MUNICIPIO TOCO.....	46
Tokillu	46
Tuku palka.....	46
MUNICIPIO VACAS.....	47
Mulli mulli.....	47
Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUY UNANCHAMANTA TUKUY RUWAYNINKUNATA T'INKIY KAY PACHAPI KAWSAKUQKUNAQ YACHAYNIN, RIQSIYNIN.....	47
TAWA ÑIQI T'AQA YACHAQAYTA RUWANAPAQ QULLMU JAP'ISQAKUNA.....	51
Imataq q'uwakuy kasqanmanta.....	51
Mast'akup qullmukunamanta.....	51
Mayk'aq q'uwaquymanta.....	51
Jaywakuypata sunquchakuyninmanta.....	51
Maypi chay jaywanarikuymanmanta.....	51
Pikuna ruwanku chanta pikuna kananku tiyan chay.....	52
jaywanarikuypi.....	52
TUKUYCHAYKUNAWAN SUT'INCHAYKUNAWAN IMA.....	55
TUKUYCHAYKUNAWAN.....	55
SUT'INCHAYKUNA.....	58
AYLLU KAWSAYMANJINA PUQUCHIIYMANTA ALLIN YACHAKUY MUNANAYAS- QA LLAMK'AY RUWAKUNANPAQ	59
Qallariq mama yuyay.....	59
Mitmarasqapi yachachi.....	59
Kawsachakuyninchikpi kawsaypurapi simirarapi yachachi.....	59
Aylluchasqa yachachi.....	59
Yachay t'inkichikuna.....	60
Kawsachakuyninchikpi kawsaypurapi simirarapi yachachi.....	60
Puquypaq yachachi.....	60
Ayllu kawsaymanjina sunqkamayuqkunapi yachachi.....	60
Pachamamawan khуска kawsaspa chanta kawsaymanjina qhalikaywan yachachi.....	61
Yachaykuna.....	61
Yachachina wakichi qutu.....	62
YAPAYNIN.....	63
YAPAYNIN.....	63

Presentación

Kay mask'akipay llamk'ay kawsayninchikta watiqmanta p'uturichin, jinamantataq, qhichwa suyunchik ñawpa tatakunanchik, mamakunanchik yachasqankuta yachachiwarqanchik, chaywan mana chaywan pisimanta pisi chinkanariyachkan. Kay q'uwa pachamaman jaywarikuymanta kay kitikunapi wakjinamantataq q'uwata jaywarikuspa kanku, jinapis juklla t'ukuyniyuqtaq, sunquyniyuqtataq.

Encontrarnos con nuestras raíces, no separarnos de la pachamama, es la nueva premisa que debe impregnarse en nosotros. Somos parte ella, ella nos cría y nosotros crecemos con ella. Somos uno con la Pachamama. En ese sentido este trabajo denominado “Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuymanta unancha” recupera y nos hace recordar algo que ya estábamos olvidando: el agradecimiento, el respeto, el permiso necesario a nuestra pachamama. Es verdad que esta ofrenda puede variar de una comunidad a otra al igual que los elementos que se ponen para la mesa pueden ser diferentes o el inicio y el final de esta ofrenda variar significativamente, sin embargo, detrás de todas estas diferencias que se pueden observar está el valor espiritual de esta práctica ritual.

El Instituto Plurinacional de Estudio de Lenguas y Culturas, presenta a su público lector “Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuymanta unancha”, ciertamente, nuestros hermanos y hermanas que lean este texto encontrará limitaciones en el mismo, por lo que les pedimos que nos hagan llegar sus comentarios, sugerencias para mejorar nuestros trabajos posteriores.

Pedro Apala Flores
Director General Ejecutivo IPELC

Riqsichiy

"Tomas katari- Kurusa Llawi" QHI.RU.SI.K. jatun wasimantapacha, ñawpaq kawsayninchikta, imaynatachus unay jatun tatakuna, jatun mamakuna pachamamawan khuska kawsakusqankuta, ajinamanta qhipa wiñaykuna yachanankupaq riqsinankupaq ima, imaynatachus pachamamata yupaychanamanta, paywan jaywanarikuymanta ayllu kamaykunawan junt'aspa, "Pachamamay allin kawsayniyku kananpaq tukuy puquykuna allinta puquchun" ajinata ñispa paykunaqa mañarikunku, ajinamanta kay pachapi kawsaq runataq Pachamamanqa tukuy mikhuyninta chay q'uwakuypi jaywarikullantaq ajinamanta ayllu ukhupi chay "Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuymanta unancha" ñawpaqllamanpuni apakuspa kachkan, ajinamanta arí, kay pata Walli chhiqanpi, ñisunman, Cliza, Toco, Wakas chhiqankunapi chay k'uskiy ruway apakuspa karqa, maypichus jatun tatakuna jatun mamakuna ima tukuy yachayninkuta jaywarispa karqanku, wakin chiqanpiqa pachamamanchikwan jaywanarikuy tukuy chay chiqanmanta runawan apakuspa karqa, chaypitaq tukuy yachayninku rikukuspa karqa. Ajinallamantataq riqsichikun, maypichus Quchapampa jap'iyanta pawachakuymanta kaqkunap yanapaykiywan, chay chikllasqa ayllukunawan chayaykuy atikurqa, paykunap mana munayninkuwanqa chay k'uskiy ruwayqa mana atikuyniyuqjina, maychus ayllu pawachakuymanta umalliqkunaqa ima willaytapis jaywakuyta mana atikunchu, chayrayku ñawpaq kaq qayllayqa Quchapampa jap'iyanta pawachakuymanta umalliqkunamanraq qayllakuspa karqa.

Ajinamanta yachay pallaykunaqa tukuy sunquwan apakuspa karqa, tukuy yachay wasikunapi yachakuqkuna yachachikunawan khuskamanta, chanta wak runamasikuna pikunachus yachayninkuta astawan wiñarichiyta munanku paykunawan ima, kay yachaykunata tukuy kawsayninchikpi mirananpaq, chayrayku kay juch'uy yachaykuna tarisqata, tukuy qamkuna llamk'ayniykichikmantapacha kawsayniykichikmanta ima astawan kallpachariyta atinaykichikpaq makiykichikman churakamun.

Tata Gualberto V. Quispe Velarde
T.K.-K.LL. QHIRUSIK JATUN WASIMANTA KHUSKAMAQ

Productos para la elaboración de la Q'uwa

RIQSICHINAPAQ

Bolivia Ñawra suyu paqarisqanmantapacha, 36 suyukuna kawsayninkumantapacha jap'isqa rikhurinku, juknin Suyutaq ari qhichwa suyu kachkan, chaypiqa 3 junujina runa tiyakuspa kanku (INE 2012), kay Bolivia ñawra suyu sumaq saphinchasqa kananpaq chay IPELC ñisqa paqarin, kay wasimanta pachataq chay ILC ñisqakunata paqarichispa kanku, ajinamanta kay QH.IRU.SI.K. Jatun Wasi 9 p'unchaw chakrayapuy killapi 2013 watapi paqarispa karqa, chaymantapachataq qhichwa kawsayninchik sumaq kallpachasqa kayta atinanpaq, chay wasimantapacha tukuy yachayninchiqkuna k'uskisqa kayta atinanpaq, chayrayku kay "Q'uwaku Pachamamawan Jaywanarikuy Unancha" sutiwan kay mask'akipay ruwakuspa karqa, maypichus tukuy yachay masikunaman kay yachaykuna chayayta atinanpaq, ajinamanta tukuy qhipa wiñaykuna imataq kasqanta kay Q'uwaku Pachamamawan Jaywanarikuy Unancha, ichapis mana yachay wasikunallapichus kay yachayqa jap'ikuspa kanman ichas tukuy runamasikuna atinkuman riqsiyta, maypichus ari astawan sut'i kananpaq kay ruway phichqa jawapi kay yuyaykunamanjina t'aqarikuspa karqa:

Imataq q'uwakuy kasqanmanta

Q'uwakuyqa kay pachapi kawsaq runawan pachamaman, qayllariynin, parlariynin, mañarikuynin, uyariynin, mikhuy jaywariynin, pachamama imaymana kawsayta jaywasqanmanta pachichaynin.

Mast'akup qullmukunamanta

Kay qullmukunamanjina mast'aku wakichiy , willma, misk'i, mistiriyukuna, q'uwa, insinsiyu, kinuwa, wakkunamanta ima yachaykuna

Mayk'aq q'uwakuymanta

Mayk'aqchus Q'uwakuy ruwaykunamanta yachaykuna.

Jaywakuypata sunquchakuyninmanta

Runa apukunata jaywakuypata sunquchakuyninmanta yachaykuna

Maypi chay jaywanarikuymanta

Chawpi chakrapi chay jaywanarikuymanta yachaykuna

Pikuna ruwanku chanta pikuna kananku tiyan chay jaywanarikuypi

Qharichu Warmichu astawan pachamamaman qayllarisqanmanta yachaykuna

Ajinamanta ari, tukuy kay yachaykunaqa kay ayllukunamanta ñisunman Wasi kalli, Tukillu, Ana Ranchu, Ch'uwa Luma, Tuku Palka ima kay pata walli jap'iyanta kanku, chaymanta Mullimulli, Sapilika ima municipiyu Vacas ñisqamanta kanku, tukuy runamasikunawan pikunawanchus parlarikuspa karqa, paykunawan ari tukuy yachaykunata jaywarispa karqanku, kikillanmantataq Quchapampa jap'iyanta qhari chanta warmi pawachakuymanta ima kay mask'akipay ruway ñawpaqman rinanpaq yanaparikuspa karqanku, kayqa juk ñawpaq ruway ajina kaptinqa tukuy qhipa ruwaykuna qhichwa simipi qhichwa kawsaymanta ima ruwakuspa kayta atinanpaq, ajinamanta kawsay puquchiyta sumaqmanta kallpachariyta atinanpaq.

Maypichus ñawpaqmantapacha, ñawpaq pachapi tatakunanchik Inkaq pachanmantapacha kay jaywanakuy pachamamawan karqa, ñuqanchikman jaywawasqanchikmanta tukuy chay mikhuyta, pachichaspa chay mikhuy Q'uwa jaywakun.

Unaymantapacha wak jinataq Q'awayqa karqa, pachamama qam jaywakuy sumaqa puquchinanpaq, mana mikhuypis pisi yananpaqman munanakuy ukhupi kawsay karqa, kunan manaña kikinchu kay qhichwa kawsay ukhupi chay ñawpaq kawsay chinkaripun.

Ñawpaqtaqa Q'uwakuq kanku may sunquwan sumaqa kawsay tukuy ayllupaqa, suyupaqa kananpaqa ñawpa tatakuna, mamakuna kuraqa sumaqa yachayniyuq.

Kay pachamaman mikhuyta jaywayqa ruwakuq karqa, sapa killa ukhupi ñawpaq ch'askachawpi, jinallataq tarpuyta qallarinaqa, manachayqa carnaval raymipi atichaw ch'allapi, jinamanta ima qallariyllapipis wasichaku, tukuy llamk'ay allin kananpaqa. Chay pachi chay rimariy pachamamawam sumaqa puqunanpaqa jallp'anchik.

Kunanqa Mama Kamachiypi ñin: kimsa chunka qillqappi, iskay kaq qillqap t'aqapi rimarin: kawsay kayninpi, iñinpi, nunachanpi, ruwananpi, pacha qhawayninpi chayaqin tiyan, chanta 070 kamachiypi suqta qillqaqpi juk kaq qillqaq t'aqapi ñin: kawsachakuyninchikmanta ajinata ñin: kawsayninchik ukhumantapacha purichin, kallpachan, qallunchikta tarikapun jap'ikapunanchik tiyan, jinallataq 269 ruwananchikta ñiwanchik, phichqa kaq qillqaqpi qutu chayaqipi simikunata tarikapun, pallan, wallpariykupi, takiypi, tusuyipi, jamp'iy ukhupi, nunanchay ukhupi wakkunawan ima.

ÑAWPAQ ÑIQI T'AQA MAYPI RUWAKUSQANMANTA JATUNPI RIQSICHIY

TAWANTINSUYU

Tawantin suyuqa Awya-yala jap'iypi tarikuspa kachkan, chaypitaq tawa suyukuna tarikuspa kanku chaykunataq kachkan: Chinchasuyu, Qullasuyu, Antisuyu chanta Kuntisuyu ima, qhichwa suyutaq Qullasuyu jap'iypi tarikuspa kachkan. Ajinamanta chay ñawpa kawsaypiqa ari tukuy Inka tatakunaqa tukuy yachayninkuwan kawsakuspa kaq kanku, maypichus chaypiqa iskay qhawaywanpuni kawsaytaqa purichiq kanku ñisunman yanantinpuni imapis kawsan kayjina: qhari warmi, yana yuraq, pata ura, lluk'i paña, tuta p'unchaw...

Kunan parlarisunman Qullasuyumanta unay kawsayta qhawarisqaman jinaqa chaypi rikunchik qhichwakuna aymarakuna chanta wak llaqtakuna ima kawsakuq kasqankuta, astawanpis qhichwa runa aswan achkha kasqanku, ñisunman tukuy kay tawantin suyupi tarikuskankuta.

Kay mit'apiqa Inka pacha qhawaynin ukhupiqa tukuy imapis kawsayniyuq kasqanta tariyta atinkuman karqa, chayrayku chay yuyayman jinaqa runap muyuyninga yupaychay kawsayqa junt'asqa kachkan. Ajinallamantataq inka tatakunaqa kay kamaykunamanjina kawsakuq kanku: ama qhilla, ama llulla, ama suwa, tukuy kay kamaykunaqa ari tukuy yachakuy ukhupi apaykachakuspa karqa, kkillamantataq ayllu kamaykunamanjina ayni chanta mink'a ima chaymanjina kawsayninkuta apurichiq kanku.

MITMAY MIT'A (1492)

Kay 1492 watapi kay Awya-yala Europa jap'iymanta mana riqsisqa runa chayamuspa karqa, ajinamanta kay tawantin suyumanpis chayamuspa karqanku, maypichus chay pachaqa tata Inkakuna sumaq atiyiniyuq kachkarqanku, chay karu llaqtamanta runa jamuqtaq tukuy yuyayninkuta sinchimanta sat'ispa karqanku, ajinamanta kay Tawantinsuyupi tukuy yachaykunata iñiyninkunata ima thuñispa karqanku, ajinamanta paykunaq iñiyninkuta chanta parlayninkuta ima sinchimanta sat'ispa karqanku, chaywan mana chaywan mana chinkachiyta atirqankuchu, maypichus kay tawantinsuyupi llaqtakunaqa ari 500 wata kuraqta muchuspa karqanku, kunankamantaq tukuy yachaykunaqa, iñiykuna qhichwa, aymara chanta wak llaqtakunap parlayniku ima mana chinkariyta atirqankuchu, mana chayqa aswan sinchi kallpawan kutirimuspa kachkan, tukuy kawsayninchik tarikapuyqa ichas tukuy awqa runamasikuna ñisunman: Tomas Katari –Kurusa Llawi, Tupak Katari – Bartolina Sisa, chanta wakkunapiwan maqanakusqanku jawa kay kawsayninchikta tarikapuspa kachkanchik...

BOLIVIA REPÚBLICA (1825)

Tawantin suyumanta awqa runamasikuna kay 1825 watakama chay Europa chhiqanmanta runa jamuqkunawan maqanakuspa karqanku, chay maqanakuy tukukuchkaptinña, Simón Bolívar achkha awqakunawan chayamuska karqanku, ajinamanta kay epañoses ñisqakunata atipaspa karqanku, chaymanta pachataq Bolivia Republica ñisqa rukhurispa karqa, maypichus 10 kitiman p'akispa karqanku (10 departamentos), chaypitaq chay Criollos ñisqakuna jatuchaq jallp'ata jap'ikapusqa karqanku, paykunataq patrones ñisqaman tukuspa karqanku, ajinamanta kay suyupi tiyakuqta kay jallp'a patapi paqarikuqta payakunapaq ajsut'ispa jasut'ispa llamk'achik kanku, chantapis kay Bolivia Republica ñisqapiqa juk wakaman jina tukuy llaqatakunata juk wakaman jina churaykuspa karqanku.

Mana atirqankuchu sapa juk llaqtaqta tukuy yachyaniyta, parlayninchikta a chanta iñiyninchikta ima mana yupaycharqankuchu, chayrayku tukuy qhichwa runa aymara runa chanta wakkuna ima maqanakuspallapuni karqanku chay patrones ñisqakiunata atipanankukama

BOLIVIA ÑAWRA SUYU (2008)

2008yuq watapiqa musuq mama kamachi jap'iqasqa karqa, chaypitaq chay phichqa kaq qillqa rak'iyinimpi jap'iqarin kay suyukunata ñisunman: aymara, araona, baure, bésiro, canichana, cavineño, cayubaba, chácobo, chimán, ese ejja, guaraní, guarasu'we, guarayu, itonama, leco, machajuyai-kallawaya, machineri, maropa, mojeño-trinitario, mojeño-ignaciano, moré, mosetén, movima, pacawara, puquina, quechua, sirionó, tacana, tapiete, toromona, uru-chipaya, weenhayek, yaminawa, yuki, yuracaré y zamuco. Chaypitaq qhichw asuyu jap'isa kachkan tukuy yachayninwan, parlayninwan iñiyniwan ima.

QHICHTWA SUYUP UNAY KAWSAYNINMANTA

Ñawpaqtaqqa kay Bolivia ñawra suyumantaraq parlarinakanman, kay mama kamachi jap'isqa kasqanmantapacha kaytaq karqa 2008 watapi, ñawpaqtaqa Qhichwa suyuqa, kay Bolivia Suyu Ñawra ukhupi kachkan, maychus chay 36yuq suyukunamanta juknin kachkan, kay qhichwa suyutataq kimsa kiti ruwaspa kachkanku, ñisunman Quchapampa, P'utuqsi chanta Chukichaka ima, tukuy kay Qhichwa suyupiqqa 3sa junu kuraq jina tiyakuspa kanku, kay k'uskiyta kay chhiqankunapi ruwaquspa karqa, juknin juch'uy kiti (provincia) Arani chhiqanpi, municipio Vacas ukhupi Quchapampa, juknintaq kachkan chay juch'uy kiti (provincia) German Jordán municipio Toco chanta Clizapi imaruwaquspa karqa. Kay municipio Vacasqa pata niqpi tarikun maypichus chay chhiqanqa sumaq chiri, chanta chaypiqa achkha papa, uqa, papalisa, jawas, riwu, siwara, arwija ima sumaqta puqun. Kikillanmantataq achkha wakata, uwijata, kawalluta, wuruta, kawrata ima uywaspa kanku, kay chiqanpiqa suqta qucha chawpipi chay Chiwalaki, Mullimulli, Sapilika, Paraqucha ayllukuna tarikunku.

Ritual del Q'uwaku para el inicio de la siembra

ISKAY ÑIQI T'AQA LLAQTAMANTA YACHAY WASIMANTAWAN WILLAY

QUCHAPAMPA KITIMANTA

Quchapampa kitiqa pata chhiqanpi jap'isqa kachkan, chaypitaq 16 provincias ñisqa kachkanku chanta 47 municipios ñisqa. Qucha pampa juk suyu kay Bolivia ñawra suyumanta chawpinpi tarikuspa kan, k'askasqa pusaq departamentos nisqawan 55.631 Km2 yuq. , jallp'antaq kachkan 1.938.401 runawan maychus chay CENSO 2012 nisqamanjina, Quchapampa.

Inkakuna kay ñawpaq sutintaqa churasqanku Qucha Pampa imaqtinchus ñawpaqtaqa kasqa chay kitiqa quchataq jatun pampataqmana chiri nitaq q'uñi maychus chaylla kachkan chantapis mana atispa chay rimariyta qhichwa qallupi chay q'aras runaqa Cochabamba nisqata churaykusqanku. 2,571 thaskipi mama quchaq patanpi tarikun. kay llaqtata Huayna Kapac inca pay rikhurichin

German Jordan

Patawalli chhiqanpi (Provincia German Jordán Cliza y Toco, Tokillo, Ana Rancho, Ch'uwa Loma, Toco Palca chanta Wasakalli)
German Jordan nisqaqa tarikun 37yuq thaskiyllapi, kimsa llaqtakuna

tiyapun ñawpaqpi kachkan Cliza, iskaypi Toko, kimsa kaqpi Tolata, parlayninku.

Qhichwa wakintaq kastillata llaqta ukhupi kaqkuna rimarinku.

Kay German Jordan nisqallapitaq rikhurispas karqa chay ñawpaq kaq Sindikato Agrario nisqa Bolivia suyumanta, mayqin ch'ampaypi maqanakurqanku sayarinanpaq chay Organización Sindical nisqa, jinamanta achkha willaykuna chaymantaqa kay kitipi tiyan. Wak ladumanta 31.768 runa kay chiqanpi tiyapun.

Municipio Cliza

Cliza llaqtaqa Pata walli sunqun, cliza llaqtaqa qhawarikun Chinchá chiqanman San Benito Tolata llaqtawan ima, Anti chiqanman Punata llaqtawan, kunti chiqanman Tarata, Arbieto llaqtawan ima, Qulla chiqanman Toko llaqtawan.

Llaqtap yupaynin, Cliza llaqtapi 21.899 runa kay chiqanpi tiyapun
Paqaririnqa karqa, Cliza llaqtaqa astawan qhichwa kawsaymanta kanku quchapampa llaqtaymanta

Qallu, Cliza llaqtapi astawan qhichwata parlarikun, chantapis astawan qhichwa runa tiyan.

SUYU	QHICHWA	AYMARA	AFROBOLIVIANO
Cliza	14.405	89	4

Fuente: Elaboración propia (INE 2012)

Iñiy, Cliza llaqtapi Katulika ñiy kanku, sapa raymipi paykuna tukuy kawsayninkichikkunata rikhuchinku.

Municipio Toco

Llaqtap tarikuynin, Toko llaqtaqa qhawarikun, Chinchá chiqanman Cliza llaqtawan, qulla chiqanman Anzaldo llaqtawan, anti chiqanman Villa Rivera llaqtawan, kuntin chiqanmantaq Tarata llaqtawan.

Kawsayninmanta kaynin, Kay municipio Tokoqa chanta Cliza ima chay pata walli chhiqampi kachkanku, chay chhiqan manataq ancha chiri manataq ancha q'uñi, chaypiqa, sara, papa, jawas, trigu, arwija, alfalfa chanta q'umir mallkikuna ima sumaqa puqun, ajinallataq wakata, uwijata achhkha uywanku, kay Toko juch'uy llaqtaqa, t'antanwan sumaq riqsisqa, kay Cliza juch'uyllaqtataq chay irpa mikhuway maypipis sumaq riqsisqa.

Kay Toko chanta Cliza jap'iypi phichqa aylluman (Ch'uwa Loma, Ana Rancho, Tukillu, Tokukillu, Tuku palka),chayakuspa karqa chaypitaq, kamachiqkunawan, jatun tatakunawan chanta jatun mamakunawan ima parlanarikuy ruwaquspa karqa.

Tokoqa Iñin, Runaqa Katulika iñiy kanku wakkunaqa wak iñiyuq kanku, 90% katulika kanku, 10%Evangelicos kanku

Iñiy yupaynin

Municipio	Katulikas	Evangélicos	Wak iñiykuna	Tukuypi
Toco	90 %	9 %	1 %	100%

Fuente: Boletas de diagnóstico Comunal

Llaqtap yupaynin, Clizaqa 7.057 runa tiyan, astawan warmi kay llaqtapi tiyan.

Municipio Arani

Kawsaynin kaynin, Quchapampa suyupi tarikun ñawpaq kaq llaqtan kachkan ARANI qhipanpi VACAS llaqta. Kamachiq Ismael Montes Bolivia suyumanta kachkaptin rikhurispa karqa 24yuq ayamarq'ay killapi 1914yuq watapi paqarikurqa.

Mama quchamanta patapi tarikun 2.761 m.sn.m, 56 km nisqa thaskiyllapi tarikun, parlaynin qhichwa chanta castilla ima,

manchay riqsisqa chay chiqan sumaq t'anta ruwaqkunamanta chanta llimphu wayrita achatataq wayrarin chayrayku ñinku “Tierra del pan y del viento” nisqa.

Sara, trigu, papa, jawas, wakkunapiwan puqurichiyninku. Uywakunata wakastas, uwijasta, khuchista wakkunapi ima uywarillankutaq.

Maypichus kay q'uwa jaywanarikuyamanta parlarispaqa kay chiqanpiqa mayjinamantaraq runamasikunaqa pachamamawanqa kawsarispa kanku, chayrayku kay Vacas Municipio nisqaqa chikllarikuspa karqa

Llaqtap yupaynin, Arani llaqtapi 9.504 runa tiyan, chaypiqa pisi jatun mamakuna jatun tatakuna tiyan.

Vacas Municipio Ñisqamanta

Vacas kachkan: juk Municipio, Provincia Arani Cono Sur Quchapampa suyupi jap'iyamanta, riqsisqa papa jallp'a kiti ñisqamanta (tierra de la papa) achkhata tukuy imaymana papata puquchisqankumanta ninku. Tukuy kay ayllukunapi maypichus llank'arikuspa karqa Chiwalakipi, Mullimulli, Paraqucha, Sapilika ima chaykunapi llank'arikuspa karqa kay mask'akipay ruway, paykunapis papakunata puquchispa kanku.

Wakaspi runakunataqa riqsinku vakiñas uchayqa vakiñas nispa. Chanta tarikun mama quchamanta patapi 3.400-3.420 msnm nisqa yupaypi.

Chaymanta urqukuna tiyapun, pampakuna, mayukuna, wayq'ukuna. Tiayllantaq achkha quchakuna: paraqucha, asiruqucha, juntutuyu, pilawit'uqucha, qullpaqucha, yanatama ima, chanta sumaq riqsisqa watuq rina **TORO WARQHUMANTA** maypichus yaku phaqcharimuchkan may tukunata tukuy ririnku waturiq, chay chimpanpitaq sayarisqan **CHUKI**

QAYARA kastilla simipi riqsinku “Puya Raimondi” ñisqawan. Quchakunapi challwakuna pejerrey, trucha ima tiyan. Jinallataq tukuy laya p'isqukuna quchapi puriykachaq, phawaykachaq ima suq'akuna, chullumpakuna, pariwanakuna, khuchikhuchikuna, atuqpis anchataq, wisk'achas, k'ita quwikuna wakkunapiwan ima.

Qallu, Tukuy runamasikunaqa jatun tatakuna, waynakuna, jinallataq wawakuna ima qhichwa simita rimarispakanku, Kastilla simitaqa yachaywasikunallapi rimarinkutaq yacharinkutaq. Wayra simipis CHIWALAKI sutiyaq tiyan, juk aylluq sutinta apan, kay kitimanta tukuy willaykuna qhichwa qallupi llusqirin, siminkupi runamasikuna rispa takirimunkutaq, parlarimunkutaq ima.

Chay chiqallanpitaq tarikun jatun yachay wasi “Escuela de Formación Superior de Maestros Ismael Montes de Vacas” nisqa sutiyaq.

Llaqtap Yupaynin, Vacas llaqtapi 8.940 runa tiyan, chaymanta warmikuna astawan achkha kanku.

La Q'üwa y sus diferentes elementos con simbología propia.

KIMSA ÑIQI T'AQA TUKUY RUWAYKUNATA KASQANMANJINA RIQSICHIY

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA

IMATAQ Q'UWAKUY KASQANMANTA

MUNICIPIO CLIZA

Wasa kalli ayllupi

Mama Benedicta Maldonado Rojas, payqa 85 watayuq kachkan, may unaymantapacha kay Wasa Kalli ayllupi tiyakun, pay parlariwasqanchikman jinaqa kay Q'uwakuy ruwayqa unaymantapacha jamun. Chaytaq kachkan juk khuskachakuy pachamamawan, qhawarisqamanjinaqa ichas chay kutichiyqa mana chayanchu juk sut'inchayman, kawsayninchik ukhupi imataq kasqanta q'uwakuy imaraykutaq ruwanchik? Imaptin ruwanchik?

Mama Basilia-qa chay wasakalli ayllupi kawsakuqllataq kachkan, payqa 79 watayuq, tumpa sullk'a mama Benedicta-mantaqa, paypis

ari pisi parlayllapi yuyaychariyta jaywarikun. Payqa ñin juk costumbre kasqanta, chaytaq ñiyta munan juk riqsiy, juk ruway chanta kawsayninchikpi juk apaykachay, ajina kaptinqa q'uwakuyta ruwayqa kachkan, chantapis unayqa wiraq'uwa sumaq riqsiq kanku, chaywan mana chaywan paykunaqa tukuy yawarmasi ukhupi q'uwaku ruwaytaqa kunankama apaykachaspallapuni kachkanku.

Ana ranchu ayllupi

Ajinallamantataq kay Ana Ranchu ayllupiq tawa runamasikunata tapuriy ruwaquspa karqa chayrayku ñawpaqpi Mama Rosa Delgadillo 80 watayuq jatun mama kachkan, paypaqpis kay q'uwakuyqa juk costumbre ñispallataq kutiparirqa, ajinallamantataq

kaypipis ñisunman, juk costumbre ñisqaqa munasqanchikman jina imatapis ruway, chayrayku kay q'uwakuyta ruway maychus paykuna yachasqa kanku mayk'aqchus kay q'uwaku ruwayman, kay costumbre ñisqawan chayta ñiyta munan ñisunman. Chantaqa pay ñiyta atillarqataq mana pipis allintaqa atinchu parlayta mana chayqa (curandero) jampirikuna astawan kaymantaqa parlayta atinku ñispa parlayninta tukurqa.

Kunan kutiqa Tata Roberto Delgadillo payqa 71 watayuq, maypichus wakinku

-namantaqa aswan wayna kachkan, paypis nillantaq ari juk costumbre ñisqa kasqanta, kkillanmatataq pay ñirqa, tukuy runamasikuna ñawpamantapacha kay ruwayqa apaykachakusqanta, chayrayku paykunapiqa juk iñiy rikhu-rinña, ajina kaptin paykunaqa q'usñirichikuyta yachankuña, chantapis chay q'uwakuyta ruwayqa pachamamaman mikhuysa jaywariy kachkan, ajinallamantataq pay ñiyta atirqa kay q'usñichiytaqa warmipuni chuku-ykuysawan q'usñirichin ñirqa.

Mama Francisca Rojas-pis Ana
 Ranchu ayllullamantataq payqa 85
 watayuq paypis chay ñawpaq
 runamasikuna jinallataq juk
 costumbre kasqanta ñin, payqa
 nillantaq tukuy runamasi
 q'usñichikusqankuta, kaypi juk
 tapuy kan IMATAQ
 Q'USÑICHIKUY? Kay
 Q'UWAKUY PACHAMAMAWAN
 JAYWANARIKUYPI? (que es el
 sahumero? En el Q'uwaku como
 Símbolo de Reciprocidad con la
 Madre Tierra?) kay Jaywanarikuy
 ruwaypiqa chay mast'akuta
 ninaman churaykuptinku kamaqa

q'usñi llusqin, chay llusqiypitaq chay mikhuypata q'apaynin pachamaman
 qayllay sunqunmantapacha willarikuspa karqa.

Wawqi Victor Guzman, payqa waynallaraq kachkan 45 watayuqjina
 imataq q'uwakuy kasqanmanta imaniwanchiktaq, paypaq yuyayninman
 jinaqa juk costumbre ñisqa jinallataq kachkanman, ajinallamantataq pay
 parlan chay unay kawsaymanta, tatanpa mamanpa qhawayninta
 qatisqanmanta ñiwanchik, paykuna wañupusqankumantapacha tukuy
 yachayninkuqa juk kamachijina paypaq kasqanta niwanchik, chayrayku
 payqa kawsaynin ukhupiqa ch'allakutaqa ruwarispallapuni kachkan,
 qhawarisqamanjinaqa chay yuyayninqa may allin kachkan, tukuy kay
 qhipa wiñaykunaqa ajinata jatun tata jatun mama chanta mamakunap
 chanta tatakunap yachaynikuta qhipachina kasqanta, chaymantataq
 kawsaynichik ukhupi apaykachakuspa kananpaq.

Francisco Rios, juk tata 75 watayuq kachkan paypis Anaranchu Ayllu
 ukhullamantataq kachkan, kay imataq q'uwakuy kasqanmanta
 parlarispaqa, paypaqpis unay runamasikunamantapacha juk costumbre
 ñisqallataq kachkan, jatun tata mamakuna juk ruwaytajina saqiwanichik,
 ajina kaptinqa ari tukuy kay pata wallipi kawsakuqkuna chay jatun
 ruwaytaqa jap'ikapuna kachkanman ñispa willarikurqa.

MUNICIPIO TOKO

Tokillo Ayllupi

Tata Gregorio Ovando juk jatun tata, payqa 82 watayuq kachkan, paypaq qhawayninman jinaqa kay q'uwakuyqa juk iñiy kachkanman, chayrayku pachamamamanqa mikhuytaqa jaywarinapuni kasqanta sunt'incharin, paypaq qhawayninmanjinaqa warmikunapuni pachamamamanqa qaraspa kanku, ajinamanta achkha puquy kananpaq, mana chay jaywanariykuta ruwaptinku pachamama phiñakunman, tukuy puquytaq mana allinchu kanman.

Tukukillu

Mama Amalia Pacchi 60 watayuq, payqa Tukukillu ayllu ukhumanta kachkan, paypa qhawayninman jinaqa pachamamaqa allinta yupaychanapaq kachkanman, pachamamaqa ancha phiñakuyniyuq ñiyta munawanchik, phiñakun chayqa juk runata atinman unquchiyta, ajina kaptinqa may chhiqancha jap'iwanichik chay chhiqanpi pachamamawan jaywanarikuta ruwana ñiwanichik, chayrayku pachamama phiñakuptinpis

jaywanarikuytaqa ruwanallataq kasqa, mana tarpunallapaqchu mana chayqa puquyta uqharinallapaqchu, mama Amalia ñisqanman jinaqa, unayqa wira q'uwa ñikup, mana kaqchu tukuy qullmukuna kunan maypichus chay mast'akupi rikunchik chaykunaqa mana rikukuqchu, mana chayqa q'uwawan untullawan Kaq ñiwanchik.

Ch'uwa Loma

Tata German Avila, payqa 47 watayuq kachkan, paypaq qhawayninman jinaqa kay q'uwakuyqa juk iniy kachkanman, chayrayku pachamamamanqa mikhuytaqa jaywarinapuni kasqanta sunt'incharin, paypaq qhawayninmanjinaqa warmipis qharipis pachamamamanqa qarasma kanku, ajinamanta allin rinanpaq. Tata David Montenegro, payqa 73 watayuq paypis chay ñawpaq runamasikuna jinallataq juk costumbre kasqanta ñin, imaptinchus unaymantapacha ajina q'uwakuy karqanku, kunan pisiyarparin wakkuna evangelicos ñisqaman tukupusqankuta ñin kanku.

QUCHAPAMPA LLAQTA

Norma Salazar 29 watayuq, payqa mast'akukunata Quchapampa llaqtapi ranqhan, paypa qhawayninman jinaqa q'uwakuyqa llump'aq -pachamamaman mañarikuy, chay mañarikuykunataq kanman llamk'ayta, allin kawsayta, qullqita, ajinallamantataq wak apukunawan ima uyarichikuna kanman ñin payqa, tata mallkuwan, pilpinakunawan ima paykunay sutinpi pachamamaman juk mikhuyta jaywanarikuy q'uwaku ruwayqa kachkanman.

Emeterio Colque 57 watayuq payqa kay jaywanarikuyman juk jamaw'ta, chayrayku aswan karuman yuyayninwanqa chayan, ñinta juk wañusqatapis kutirichichkasunmanjina, pisimanta pisi kallpacharina kachkan alliyman allin chay kawsay kutirinanpaq, tata Emeterio-qa kay jaywanakuytaqa mallkikunatawan uyancharin, tukuy kaywanqa ñiyta munan imaynatacha juk mallkita qhawanchik, qarpanchik, allinta wiñananpaq, allinta puqunanpaq, tukuy chayqa juk mallkiman juk mikhuyta jaywan kachkan, kikiñlantataq pachamamataqa juk mallkimanta astan qhawanchik tiyan, paypa mikhuynintaq chay mast'aku sumaq junt'asqa kachkanman, chaytataq tukuy sunqu jaywarina, ajinamanta pachamamaqa sumaq sunquwan jap'iyta atinman.

MUNICIPIO VACAS

Mulli Mulli Ayllupi

Tata Calixto Cayola-qa 67 watayuq kachkan paypaqqa q'uwakuyqa kachkan pachamamawan juk jaywanarikuy, kay jaywanarikuytaqa tukuy sunqu ruwana, tukuy muyuyninpi ch'allarispas chantapis qhari warmipuni ruwananku tiyan, ñawpaqtaqa ninataq k'ajarichina llamt'ata churaykuspa mana chayqa k'illimsa ninata, chaymantataq chay pataman churaykapuna, tukuy ruphanan kama warmi qhari manachayqa pikunachari chay muyuyninpi kanku chaykuna parlanarikuspa tukuy ruphanankama suyarina, tata Calixto qhawarisqanmanjina.

Chiwalaki Ayllupi

Ajinallataq kay Chiwakaki aylluqa municipio Vacas ñisqapi Provincia Arani jap'iypi kachkan, chay ukhupíqa sub central pawachaku tarikun, chayrayku juknin umalliqlwan parlarikuspa karqa, paypaq qhawayninmanjinaqa q'uwakuyqa tradición ñisqajina kachkan chaytaq ñiyta munan tukuy kawsayninchikpi apaykachay, payqa juk apullapi ñiyniyuq (cristiano) chaywan mana chaywan kay q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuypiqa unanchapiqa ñin, chantapis payqa kutirichinapaqqa munay kanan tiyan ñiwanchik, ajinallamantataq pay mana chay jaywanarikuy ruwayman mana paykunchu manachayqa tukuy chay ruwayta yupaychana niyta munan.

Juk nin kaq umalliqpataq q'uwakuyta ruwayqa tukuy muyuyninchikwan juk khuskachakuy, kayqa wak yuyay jaywanarikuyqa (ritualidad), maypichus tukuy runamasikuna qayllarinku kay jaywanarikuyman, paykunaga chay khuskachakuyta rikuchispa kanku, kaytaq allin ñawiwana qhawasqa kanan tiyan ajina kaptinqa tukuy kay pachapi kawsaqkuna jap'inanchik tiyan chantapis tukuy pachapi apaykakananchik tiyan.

MAST'AKUP QULLMUNKUNAMANTA

MUNICIPIO CLIZA

Wasa Kalli

Francisca Escobar (mamacita) 80 watayuq, qulmukunamanta imaynata yuyaycharikun, payqa misk'ikunamanta, wakamanta chanta

uwijakunamanta ima parlariwanchik, chanta kaykunaqa unayqa mana ajinachu kasqanta ñin, mana chayqa q'uwalla sapitan ranqhakuq chaytataq sumaqta piqturquytawan mast'akuta wakichikuq kanku, ajinallata jaywanarikuytaqa ruwaq kanku.

Mama Bernardina Vargas, 60 watayuq payqa kayjinata chay mast'akup qullmunkunamanta parlarirqa, chay yuraq misterio ñisqaqa, maypachachari uywakunaman q'usñichina kaptinqa chay mast'akuman kkillanmantataq uywakunajinapis kallantaq. Paypis unayqa kay qullmukunaqa mana karqachu ñin, manachayqa wira q'uwalla sapan kaq, chayllawan chay jaywanarikuyqa ruwaqunman kasqa.

Mama Felicidad Flores 67 watayuq payqa Ana Ranchullamantataq paypis ñiwanchik Sarapis, wallpapis, uwijapis, wasipis chay misterio ñisqakunapi kan, tukuy kaykunaqa kay mast'aku ukhupi qullmukunajina kachkanku. Ajinallamantataq mama Teofila Zarabia sipas warmillaraq payqa 37 watayuq, pay kay qullmukunamanta imanintaqri?, misterio ñisqakunaqa misk'imantapuni kanan tiyan, pachamamata misk'irinanpaq ajinamanta tukuy mañakuyinchik sumaq uyarisqa.

QUCHAPAMPA LLAQTA

Norma-qa kay qullmukunamanta parlarispaqa, mana wakjinachu yuyayninqa kachkan, wakinkunaqa misterios ñisqa sutiwan apaykachanku, paypataqa yuyayninqa aswan sut'i kachkan, chay QULLMUKUNAQA llamk'anamanta, allin ñanmanta, apu Tunarimanta, sik'irimamanta, kusikusimanta, katarimanta, tiyumanta chanta wakkunamanta ima **juk unanchakuna jina** kachkanku, ñawpataqa.

pachamamawan khuskachakuyqa pisita ruwaquq, kay mast'akuqa mana achata ranqhakuqchu, kunanqa achkhata apanku, chayqa ñiyta munan astawanña pachamamawan jaywanarikuy rikunkun, pay niwasqanchikman jinaqa, astawanpis llaqta ukhupi tiyakuqkuna astawan rantinkuq kasqanku

Tata Emeterio Colque 57 watayuq kachkan, payqa mast'aku wakichita ranqhaq kachkan, ari paywanpis chay mast'aku wakichip qullmunkunamanta parlarikuspallataq karqa, ajinamanta wak qullmukunatawan uqharispa karqa ñisunman: wino chanta singani

ñisqamanta ima, vinuwanqa qharipuni ch'allarinan tiyan ñirqa, kay ch'allayqa janaq pachapi apukuna kaqkunapaq, intin tatapaq, mama killapaq, ch'askakunapaq, chanta wakkunapaq ima, singani ñisqawantaq warmi ch'allanan tiyan ñiwarqanchik, kay ch'allayqa pachamamapaq ruwaqun, tukuy kay pachapi kaqkunapaq nisunman.

MUNICIPIO VACAS

Chiwalaki

Juknin umalliq kay Chiwalaki ayllumanta kay mast'akup qullmunkunamanta parlariqtinchik kayjinata riqsirichiwanchik, paypa qhawayninmanjinaqa tukuy kay pachapi kaqkunaqa chay mast'aku ukhupi unanchasqa kachkanman. Pay wakin qullmukuna kasqankuta ñin: kachi, wira (untu), inti, killa, ch'askakuna chanta wakkuna ima, ichas tukuy kay pachamamawan khuskachariytaqa qunqaymayña churapuchkanchik, kay qunqay kananpaqtaq, chay mitma kawsay chayamusqanmantapacha astawan ukhuncharikuspa karqa, mana riqsisqa runa chayamusqanmantapacha, paykuna wak yachaywan, wak yuyaywan chanta wak munaykunawan jamusqanku, paykuna iñiyninkuwan jamurqanku chaymantapacha iskay kawsaykuna ch'aqrucuspa karqa.

MAYK'AQ Q'UWAKUYMANTA

MUNICIPIO CLIZA

Wasa Kalli

Wasa kalli ayllupiq 7chis yawarmasikunaman qayllakuspa karqa, chaypitaq 68 watayuqmanta 96yuq watayuqkama parlarikuspakarqa, tukuy willariqkunamanta 6ta warmi karqanku 86yuq% ñisunman, qharikunataq 14yuq% karqanku.

Chaymanta 4wa runa masi musuq watapi kay jaywanarikuyta ruwaq kasqanku, ñisunman pachamamawan juk tinkuy ruwaqun kay watapi tukuy ruwayninkupi sumaq rinanpaq.

Chaymanta 2kay runamasi 29yuq% ñisunman, San Juwanpi ruwaqun ñinku, chaypi kay jaywanarikuyta ruwaptinchikqa uywa sumaqta mirananpaq kay jawnarikuyqa ruwaquq kasqa, kay ruwayqa achkha

atiyniyup kachkan, astawanpis ayllukunapi sumaqtaraq kay p'unchawpiqa ruwaspa kanku.

Kikillanmantataq 2kay runamasikuna 29yuq% ñisunman sapa killa **ñawpaq kaq ch'askachawpi** kay jawnariykutaqa ruwaspa kanku, paykuna ñinku kay p'unchawpiqa pachamama yarqhasqa kachkanman ñinku, kay p'unchawpiqa astawanpis tukuy runa pikunachus qhatuwan llamk'anku paykuna ruwaspa kanku.

Qhipa qhipapi iskay jatun mama chanta juk jatun tata ima 29yuq%, pukllay p'unchawkunapi kay jaywanarikuyqa tukuyniqpi ruwaqun, qhatupi, chakra patapi, wasipi chanta wak chhiqankunapi ima pachamamamanqa mikhuyninta jaywarispa kanku, ajinamanta tukuy kawsayninkupi, lamk'ayninkupi ima may allin rinanpaq.

Ana Ranchu

Ana ranchu aylupiq 8saq pusaq runa masikunawan parlanarikuspa karqa, chaymanta 6ta warmikuna kanku 75yuq% ñisunman, qharikunataq kanku 2kay %25yuq, paykunawanpis chay mayk'aq pachamamawan jaywanarikuyta ruwaymanta parlarikuspa karqa.

Kay aylupipis 6ta runamasikuna %75yuq ñinku sapa killa **ñawpaq ch'askachawpi** ruwariq kasqanku, chaymanta 2kay runa %25yuq, pukllay p'unchawkunapi pachamamawan jaywanarikuytaqa ruwaq kasqanku.

Ajinallamantataq 3sarunamasi tarpuypikay jaywanarikuyqaruwaqusqanta ñinku, maypichus chaypiqa pachamamaman **ñawpaqta** mikhuyta jaywarina, ajinamanta paytaq achkha puquypi kutirichinawanchikpaq.

MUNICIPIO TOKO

Tokillu

Tokillu aylluqa pipis kikillanmantataq kay parlariykunaqa ruwaquspa karqa, chaypiqa 2kay yawarmasikunata waturikuspa karqa, chay iskaymanta iskaynin qhari kanku.

Juknin pukllay p'unchawkunallapi q'uwakuq kasqanku, chaymanta juknin kaqtaq sapa killa **ñawpaq ch'askachaw** p'unchawpi pachamamawan kay jaywanarikuytaqa ruwariq kasqa.

Tuku Palqa

Ajinallamantataq Tuku Palqa (Toco Palca) aylluman qayllarikuspa karqa, chaypitaq kay Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuytaqa kay ñisqankumanjina ruwaq kasqanku, kay pukllay p'unchawkunapiqa astawan wasimantapacha kay jaywanarikuytaqa chay atichaw pukllay p'unchawpi ruwaq kasqanku.

Ch'uwa Loma

Bladimir Correa 36ta watayuq Octavio Montenegrowan 73sa watayuq kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuyqa sapa killa ñawpaq kaq ch'askachaw p'unchawpi ruwarikuq kasqanku. German Avilaqa 47chis watayuq paypaq pukllay p'unchawkunapi, San Juwanpi ima q'uwakunku. Paypis ñin, manaña ñawpaqtaq jinachu q'uwakunku, wawakunapis manaña yachankuchu.

Tukukillu

Mama Amaliya 60ka watayuq paypa qhawayninmanjinaqa kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuy mayk'aq ruwaquyninmanta kayjina kachkan, tarpuyta qallarinaq manaraq yunta yaykuchkaptin kay jaywanarikuyqa ruwaqunan kachkan ñispa kay mamaqa ñiraq.

MUNICIPIO VACAS

Mulli Mulli

Mulli mulli ayllupiq kimsa runawan parlarikuspa karqa, chay kimsamanta iska qhari kanku juktaq warmi, tata Fidel Quispe riqsichiyniymanjinaqa purap killa kachkaptin jaywanarikuytaqa ruwariq kasqanku, uywakuna astawan mirananpaq ñin, chaymanta kkillanmantataq tarpuy qallariypi, chakra uqhariypi, chanta pukllay p'unchawkunapi ima pachamamawan jaywanarikuyta ruwarinku ñispa payqa jawarin.

Ajinallamantataq tata Calistu-wan parlarikullarqataq, payqa 67chis watayuq, paypa qhawayninman jinaqa, kay Q'uwaku jaywanarikuyqa tarpuy qallariypi, papa allay qallariypi, sapa killa ñawpaq ch'askachaw p'unchawpi, musuq-killapi chanta paqariy-kill kachkaptin riqsisqanman jinaqa ruwarikuq kasqa.

Mama Silistina 66ta watayuy kachkan, payqa warmi qhawayninta kayjinamanta riqsirichin, tata Kalistuwana simipurarin ari, paqariy-killapi ñispa chaymanta killa wañupipis kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuyqa paypa qhawayninmanjinaqa ruwarikuqllataq kasqa.

Sapilika

Sapilika ayllupiq juk jatun tata Felipe Rojas, payqa 80ka watayuy kachkan paypa yachayninman jinaqa kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuyqa, musuq watapi, pukllay p'unchawkunapi paypa qhawayninmanjinaqa ruwarikup kasqa.

Tata Antenodoro 52kay watayuy, payqa ch'apaqullu ayllumanta kachkan, paypaqpis ari chay sapa killapi ñawpaq cha'skachawpi, pukllay p'unchawkunapi, musuq watapi chanta san juwanpi ima, tukuy kay yachayninqa jatun tatakuna ñisqankumanjina kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuyqa ruwaquspa kachkan.

Norma juk sipas, payqa 29q'un watayuy kachkan, chanta kay mast'aku wakichita ranqhaq kachkan, qhawayninmanjinaqa kayjina yuyayninqa, astawan ñawpaq ch'askachaw p'unchawpaq, musuq watapaq, pukllaykuna p'unchawpaq chanta chakra yapuy killa chamuptin kay mast'akuqa rantikuq kasqa, maypichus kay killapiqa saqra kawsaykuna chayamun, chayrayku pachamamamanqa mikhuyta jaywarina kachkan, ajinamnata pay tukuy saqra kawsaymanta jark'anawanchikpaq ñispa yapaykurirqa.

SUNQUMANTAPACHA JAYWANAKUY RUWANAMANTA

MUNICIPIO CLIZA

Wasakalli

Wasakalli ayllupipis imaynatapachamamawan jaywanarikuy ruwanamanta parlarikuspa karqa: kaypiqa 6ta yawarmasikunata waturikamuspa karqa, chaymanta phichqa warmikuna karqanku %83yuy, juktaq qhari %17yuy jina ñisunmna.

Mama Francisca 80ka watayuy kay jaywanarikuyta imaynata apaymanta kayjina yuyaynin kachkan, payqa ñin maman apukunamanta ñispa

mañarikuq, ch'allarispa tukuy chakrata muyuq achkhata puqunki achkhata apanaypaq ñispa mañarikuq.

Mama Benedicta-qa 85qa watayuq, astawan pachamama ñisqata tukuy apukunamanta sunqunchik ukhumantapacha iñispa mañarikuna, tukuy chay puquykuna achkha kananpaq.

Tata Andres jatun tata 93 watayuq chanta mama Alicia ima payqa 65yuq watayuq, paykuna kay q'uwaku pachamamwan imayna jaywanarikuymanta kayjinamanta parlarillawanchiktaq, paykuna qhawayninmanjinaqa tukuy apukuna chay chhiqampi riqsisqa kanku paykunamanta mañarikuna. Tuti, kurapampa chaymanta wakkunamanta ima tukuy sunqu parlarina uyarinawanchikpaq ajinamanta imapaqcha mañakunchik chaypi yanapay kananpaq.

Mama Wasiliya 79 watayuq paypis chanta mama Siciliyaqa 78 watayuq, paykunaqa ñiwanchik pachamamaniqta apu tataman sumaq sunquwan mañarikuna. Ajinallamatataq jukninqa ñin llimphu-pachamama sunquymantapacha tukuy munakuyniywan kay mikhuyta qamman jaywariyku ajinamanta sumaq puquy kananpaq q'usñirichik kasqanku.

Kunan Anaranchu ayllupi kay sunqumantapacha jaywanarikuy ruwanamanta palarikullarqataq, chay ayllupiq 7chis yawarmasikunata waturikuspa karqa, chaypiqa 4wa warmikuna kanku %57yuq ñisuman, qharikunataq 3sa kanku %43.

Mama Wirna 60ka watayuq, payqa ñiwanchik pachamamawan jaywanarikuspa tukuy sunqu ruwana, chantapis pachamamaqa yarqhayniyuq chanta ch'akiyniyuq ima, jina kaptinqa ch'akiyta jaywarinapaqqa aqhitawan ch'allarikuna, tarpuy qalliriyipi kay jaywanarikuyta ruwanchik chayqa Jallp'aman ch'allarikun, chay aqhaqa saramanta ruwankup kasqa, chay saraqqa puqun pachamamap munayninrayku, chayraykutaq ari sumaq sunquwan kay ukyaytaqa pachamamaman ch'akiyninpi jaywarina kachkan. Runa yarqhayniyuq chayqa pachamamapis yarqhaynillayutaq chayrayku pachamamaqa ñuqanchikjina mikhunallantaq tiyan.

Mama Simuna 81yuq watayuq payqa, pachamamaniqta tukuy apukunata saqumayninkuta churamunankuta mañarikun kay mañarikuyniykupi

uyarisqa kanankupaq, chakra sumaqa puqunanpaq chanta uywakuna sumaqa mirananpaq, chantaqa aqhawan winuwan ima paña makiwan tawa kutita ch'allarina, ajinamanta pachamama chanta apukuna ima sumaqa qhawarimunankupaq.

Mama Rusa 80ka watayuq payqa juk jatun mama, willarisqanman jinaqa unaymantapacha q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuytaqa ruwaq kasqanku, tarpuyta qallarichkaspa sunqu ukhumantapacha tukuy apukunamanta mañarikuyku allinta puquchipunawaykupaq payqa ajinamanta willarikuspa karqa.

Mama Jilisa 67yuq watayuq, tata Wiktiku 45qa watayuq chaymanta tata Ransiskutaq 75qawatayuq, paykunapyuyaynikupiqakhuskasimipurarinku ari, paykunap yuyaninkuman jinaqa imaynata pachamamawan qayllanarikunamanta kayjinata ñiwanchik, llimphu-pachamama, apu Tuti, kurapampa achkhata puquchipuwayku ñispa mañarikuq kasqanku, Ruwirtu 71juk watayuq kachkan chanta Ransiskutaq 75qa watayuq, paykunap qhawayninkuman jinaqa kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuy imaynamanta ruwariyqa kayjina kachkan, kuraq apukuna kay pachamama niqta kay tarpuy puquchiyniyku makiykipi kananpaq, ajinallamantataq paykunaqa chay mañarikuyninkumantaqa pachi tata apukuna ñispa mañarikunku, qampaq atiykiymanjina puquchipuwayku kawsarikunakuypaq ñispa mañarikuq kasqanku.

MUNICIPIO TOKO

Tukillu

Tukillu aylupiqqa kay imayna jaywanaku ruwaymanta kimsa runamasikunawan parlarispa karqanku, chay yachay willayta ruwaqkunaqa iskay qhari juktaq warmi, paykunaqa jatun tatakuna juknintaq jatun mama:

Juknin tataqa Lawriyu (Claudio Rojas) sutikun, payqa 82 watayuq, juknin jatun tatataq sutikun Tata Ruwirtu, payqa 71uk watayuq kachkan, paykunaqa pachamamaniqta tukuy apukunaman mañarikup kasqanku, jatun tata jatun apu qampa sutiykipti tarpurichkayku, chanta jatun tatakuna ñillankutaq warmipuni ninataqa kananan tiyan, chanta payllataq q'usñirichin, chaypitaq pachamamaman juk mikhuy jaywariy kachkaman. Mama Antukaqa 80 watayuq paypis parlarillantaq chay imanayta jaywanarikuyanta apukunamantaqa tukuy sunqu sumaq

puquy kananpaq mañarikuna, chanta aqhitawan ch'allaykurina, munaspaqa winituwanpis mana chayqa alkulitawanpi atikullantaq chay ch'allakuta ruwariyqa.

Ch'uwa Loma

German avila 47 watayuq kachkan payqa chay jaywanarikuy ruwaqusqanmanta parlariwanchik kayjinata, Sara, papa tarpuypi mañarikunku "Dios puquchipuwak walliqta san Isidro labrador payta mañarikuyku q'uarikuyku coca piqchaytawankama tarpuq yaykunku" Tata Mario Linares payqa kay jinataq ñiwanchik, Pachamama Virgen, Achalala, pay kay sutiwan pachamamata riqsin Achalala ñispa.

Tukulli

Tukilli ayllupiq juk yawarmasiwan parlarikuspa karqa paytaq mama Amaliya 60ka watayuq, paypa yuyayninman jinaqa kay pachamamawan jaywanariykuy ruwayqa kayjina kachkan, pachahamamita ama ñuqataqa qunqawankichu, kay ñuqa mikhuysituta jaywarichkayki, qhispichiway ñispa mañarikunchik, imaptinchus wakitaqa punkirichiwanichik ñisqa mama amaliyaqa willariqanchik.

Mama Bertha 60ka watayuq payqa kay pachamamaman jaywanarikuy ruwayqa ajina kachkan Virgen Pachamama qhuchñichipusayki kunan tarpunaypaq ñispa mañarikunchik ajina willariwanchik.

Tuku Palka

Mama Alijaqa Tuku Palka ayllumanta payqa 68 watayuq karichkan, kay q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuymanta yuyayninca kayjina karuchkan, jap'iqawanchik chayqa, llimphu pachamama ama jap'iqawaychu ñispa mañarikuna, chayrayku chay jawanarukuyqa sunqu ukhumantapacha llusqsinan tiyan, kay chay mikhuyniyki kaywan sumaqa saqsarikuy ñispa parlarina, kikillantaq chakra puqunanpaq sumaqa ch'allaykuytawan wiq'uykurina kay sarita sumaqa puqunanpaq tukuy munaywan pachamamataqa parlapayarina.

MUNICIPIO VACAS.

Mulli Mulli

Kunanqa Mullimulli ayllupiq kimsa runamasikunawan pararikamuspa karqa iskay qharikunawan chanta juk warmiwan ima, paykunawanpis chay q'uwaku pachamamawan imaynata chay jaywanarikuy ruwaqusqanmanta parlarikuspa karqa:

Tata Jiril Qhispi (Fidel Quispe) 61 watayuq kachkan, payqa imaynata chay mañarikuy ruwaqusqanmanta ñiwanchik. "Tata apu sunquykumantapacha pachamamanchik ñiqta mañarikuyta ruwayku, kay jallp'ata wanucharinaykipaq kay papa tarpusqay sumaqta uqhariy mana atinakama puqunanpaq ñispa kay mikhuytaqa jaywariyku.

Tata Kalistu 67 watayuq kachkan, payqa jaywariwanchik imaynata chay jaywanarikuy ruwaqusqanmanta parlariwanchik kayjinata, "mañarikunchik TutiTunari, chawpi quwari, mama kawka, turkiyu punta, tukuy apukunamanta mañarikunchik sumaq puquy kay llmak'asqanchikmanta llusqinanpaq".ajinamanta kay ruwaypiqa qhari warmi khuskan kawsayninku rikukullantaq.

Mama Silistinaqa 61 watayuq payqa kayjinata parlariwanchik, pachamamamita uywitaykunata, wallpitaykunata quwisituykunta ima mirachipunawaykipaq, sunquykumantapacha mañarikuyku, kaypiqa wak yuyayta uyarispa kanchik, qharikuna jallp'api tarpu llamk'apaq mañarikunu, warmitaq uywakuna mirananpaq mañarikuy kasqanku.

QUCHAPAMPA LLAQTA

Normaqa Quchapampa llaqtapi kay mast'akup qullmunkunata ranqhaq sipas kachkan. Payqa 29 watayuq, willariwanchiktaq ari wawa kachkasqanmatapacha kay mast'aku qullmukunata apaykacharisa kasqa. Maypichus jatun maman jatun tatan chanta maman tatankuna kay llamk'aywan puriq kanku niwanchik.

Ajinamanata payqa tukuy paykunata qhawarisa paykunawan kawsaspa ñuqaqa yachakuni niwanchik, chanta kay q'uwaku jaywanarikuy ruwanamantaqa, paypa yuyayninman jinaqa maypachacha chay qullmukunata k'illinsapi ruphachkaptin, saqina lawraqta mana wañuchinachu.

Ajinamanta chay nina mana lawrayqa paypa munasqan chayrayku saquina tiyan niwanchik, ichas kay yuyayqa chay wak yuyaykunamata wakjinataq kachkaman, maypichus wakin runamasukunaqa chya qullmukunta churaykuptinchik kamaqa mana saqinachu lawraqta niwanchik, aman chayqa man allinchu riwasunman chayrayku ajina kaptinqa nina lawrauytaqa wañuchina kasqanta ñiwanchik.

Tata Imitiryu 57 watayuq, payqa jampiri kachkan, chanta kuka qhawak ima kay imaynata q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuymanta, paypa yuyayninca kay jina kachkan, ñawpaqtaqa jaywanarikuyta ruwanapaq kuraqapumantaraqmañarikuna, tata apuyjanaq pachapikawsaq ñuqaykuta qhawarimuwayku, killa mama ajinallataq qampis qhawarimullawaykutaq, allin rinawaykupaq, tukuy pacha qullqiyuq kanaykupaq, mana qullqiyku tukukunanpaq, yawarmasi ukhupi, llamk'aypi allin rinawaykupaq, pachamama chayrayku kay mikhuuya jaywachkayku, chantapis manaraq nina pataman churachkasa chay mast'aku wakichita much'aykuspa ajinamanta sumaqa chay amichikuykuy ñispa willarikurqa, tukuy chayta ruwanchik chayqa mana tukuy imapis makinchikman chayamullan.

MAYPI CHAY JAYWANARIKUY RUWAQUYNINMANTA

MUNICIPIO CLIZA

Wasa kalli

Wasa kalli ayllupiqqa qanchis yawarmasikunawan kay maypi jaywanarikuy ruwaymanta parlarikuspa karqa, tukuyninpi qanchis karqanku, suqta warmi, %86yuq juktaq qhari %14yuq ñisunan: mama Panchaqa (Francisca) 80ka watayuq chanta tata Anrikutaq 93sa watayuq (Andres) paykunaqa ñinku ari, chakra patapi chay pachamamawan jaywanarikuyta chanta chakra tarpuy patapi ruwasqankuta willarikuspa karqanku, ajinallamantataq mama Salumiqa 69q'un watayuq, mama Alisiya 65qa watayuq, mama Wasiliyataq (Basilia) 79q'un watayuq chanta tata Yichitaq (Guillermo) 80 watayuq, paykunaqa ñinku ari kay Q'uwaku Pachamamawan Jaywanarikuyqa wasi kancha chawpipi ruwaqusqanta niriwanchik, qhawarisqaman jinaqa mana ari mayllapipis ruwaquyta atikusqachu,

kay yachayqa may allin karichkan ari kay qhipa wiñaykunapaq, ajinamanta tukuy runamasikunaqa kasqanmanjina apaykachakunanpaq.

Ana Ranchu

Ana ranchu ayllupitaq maypi kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuymanta parlanarikuy ruwakuspallataq karqa, chaypiqa chunka yawarmasikunawan parlarikuspa karqa, chaypiqa tawa wami karqanku %40ka, suqtataq qhari karqanku%60ka, chaymanta kimsa runamasi tarpuna chawpipi chay jaywanarikuyqa ruwaqun ñirqanku, wakintaq chawpi wasi kanchapi ruwarikun ñirqanku, chaymanta tawataq chawpi tarpuna patapi ruwarikusqanta ñirqanku.

PIKUNA RUWANKU CHANTA PIKUNA KANANKU TIYAN CHAY JAYWANARIKUYPI

MUNICIPIO CLIZA

Wasa kalli

Wasakalli ayllupiq kunaanqa chay pikuna chanta pikunawan chay jaywanarikuyta ruwanankumanta, chaymanta parlanarikunapaq kay ayllumanqa chayakuspa karqa, chaypiqa 7chis yawarmasikunawan parlarikuspa karqa, 5qa warmi 71%, 2 qhari 29%:

Mama Panchaqa (Francisca) 80ka watayuq, payqa ñin jatun tatakuna jatun mamakuna, kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuytaqa ruwaq kasqanku, chanta pikunachus tarpuchinku, puquyta uqharichinku paykuna astawanpis kay jaywanarikuytaqa ñawpaqman apaspa kanku.

Mama Salumitaq 69q'un watayuq kachkan, paypa qhawayninman jina riqsiyninman jina warmi qharipuni kay jaywanarikuytaqa ruwariq kasqanku, mana atinkumanchu t'aqa t'aqa ruwaytaqa, ajinanta mama salumiqa parlarispa karqa.

Mama Winiriktaqa (Benedicta) 85qa watayuq, tata Anristaq (Andres), 93sa watayuq, paykunaqa khuska simipuranku ñispa, warmipuni kay q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuytaq umallirispas kanku, paykunaq qhawayninkuman jina chanta paykunaq yachayninkumanjinaqa, paykuna ñiwasqanchikmanjinaqa, wawakunaqa mana qayllanankuchu tiyan, mana kay jaywanakuy wasipi mana chayqa yawarmasi ukhupi wawakunaman mana yachachikunchu chayqa, kay qhipa wiñaykuna maypi yachakunanku kachkanman?

Mama Sisiliyaqa 78qa watayuq, payqa wak qhawayniyuq, paypa yachayninman riqsiyninman jinaqa atinku qharipis mana chayqa warmipis umalliyta kay q'uwakuy jaywanarikuypiqa atin umalliyta ñirqa.

Mama Wasiliyawan chanta tata Jilwirtuwan imaqa mayqin yuyaywanpis mana khuskachakunkuchu, paykunaq wak kutichiykunata jaywaspa karqanku, maychus kay tapuymanqa mana allintachu kutichispa karqanku.

Anaranchu ayllupiqqa kkillanmantataq kay tapuyqa ruwarikuspa karqa, pikunataq kay jaywanarikuyta ruwanku?. Kay ayllupiqqa qanchis yawarmasikunata waturikuspa karqa, chaypiqa 4wa warmi kanku %57yuq, 3sa qhari %43yuq, chaypiqa mama Wirnartina (Bernardina), mama Simuna, mama Rusa chanta Ransiskuwan imaqa ñinku, warmipuni kay jaywanarikuypiqa umalliq kasqa. Mama tikwilawan, tata Wiktikuwan, tata Ruwirtuwan imaqa kuraq mamakuna kay jaywanarikuytaqa ruwaq kasqanku, paykunaq yuyayninkuman jinaqa wawakunaqa kay jaywanarikuy ruwaymanqa mana atinkuchu qayllayta, ñispa ñirqanku.

MUNICIPIO TOKO

Tokillu

Tokillu Ayllupiqqa kimsa yawarmasikunawan parlarikuspakarqa juk qhari iskay warmi, tata Riwuchuqa (Gregorio) 82kay watayuq, mama Makachataq (Margarita) 52 watayuq chanta mama Antukataq (Antonia) 80 watayuq, paykunaqaq yachayninkuman jinaqa warmikunapuni astawan kay q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuyta ruwaq kasqanku, qhariqa ari warmip qayllampi kanan tiyan, chantapis warmikiqa mana sapanqa pachamamamanqa qayllata atinmanchu, ñirqanku.

Tuku palka

Toku palkapiqa juk yawarmasillawan parlarikuspa karqa, paytaq kachkan mama Alija, 68saq watayuq kachkan, paypis khuska simipuran wakin runamasukunawan, ari warmipuni kay ruwaytaqa umallirin, maychus ñisqanmanjinaqa warmi pachamamawanqa aswan qayllapi, chayrayku pay chay mikhuytaqa jaywarinan tiyan ñirqa

MUNICIPIO VACAS

Mulli mulli

Ajinallamantataq kay Mullimulli aylupiqqa kay pikunataq chanta pikunawantataq kay q'uwakuy pachamamawan jaywanarikuyta ruwaspa kanku chaymanta, chay aylupiqqa kimsa yawarmasikunawan parlarikuspa karqa iskay qhariwan juk warmiwan, chayrayku kayjinata yuyayninkuta riqsirichispa karqanku.

Tata Kaliskuqa 67chis watayuy kachkan, paytaq ñin, warmi qharipuni kay jaywanarikuyta ruwarispa kasqankuta, astawanpis warmi mast'aku qullmukunata wakirichin, chanta payllataq kay qaraytaq ruwarin; qusataq paywan khuska kanan tiyan ajinamanta khuska pachamamantaqa mañarikuyta ruwananku tiyan.

Mama Silistinaqa 66ta watayuy kachkan, paypa qhawayninman jinaqa kayjina kachkan, unayqa jatun maman ruwaq ñin, chayrayku kunanqa jatun mamanjina pay wakichiq kasqa payllataq pachamamamanqa jaywariq kasqa, pay nillantaq chanta qusaqa mana karunchakunanchu tiyan, mana chayqa khuska kananku tiyan khukamanta tukuy munayninkuta mañarikunankupaq.

Tata Jirilqa (Fidel) 61uk watayuy payqa astawanpis tarpuyman parlaririchik, tarpuyta pitaq kay jaywanarikuyta ruwasqanmanta, pay riqsisqanman jinaqa pichari tarpuchikun pay ruwanan tiyan ñiwanchik, chanta kay quwakupiqqa warmipupi umallinan tiyan, payqa ajinata ñin.

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUY UNANCHAMANTA TUKUY RUWAYNINKUNATA T'INKIY KAY PACHAPI KAWSAKUQKUNAQ YACHAYNIN, RIQSIYNIN

Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuy unanchamanta tukuy ruwayninkunata t'inkiy.

Kawsayninchikmanta rimarispa kay pachapiqa yupaychanakuy ukhupi, munanakuyta, khuchkamanta pachamamawan chay pachapi tukuy kachkanchik.

Sapa juk kawsakuqkuna kawsay mirachiywanjina sumaqmanta junt'aspa kanku. Kawsay mirachiyta muyupi ruwaspa kanku yuyay llusqsinanpaq chay yuyaymanjina tukuy runakunaqa apaykachakunanpaq ajinamanta sumaq kawsayta tarinapaq. Tukuy kawsakuqkuna kawsayninkuwan juk ayllu kawsayta ruwaspa kanku, runataq chay kawsay ukhullapitaq tarikun yuriqui runa ukhumanta kaspachhipa kawsay pacha ukhupiqajuk runaqa, mana aswan jatun atiyniyuqchu, mana chayqa tukuy kawsakuqkuna jina kikin yachayniyalluqtaq.

Sumaq yachayqa apaykachakun tukuy chay imaymana kawsarikuy chaqrakunawan, jaywanarikuykuna pachamamawan, raymikuna, chay parlanarikuypi kawsakuqkunawan Juk sumaq yuyayqa yachaywan, kawsaywan sumaq t'inkisqa khuskitamanta puriyniyuq, makimanta jap'inasqa puraqmanta khuyapanakuypi, yanapanakuypi.

Kamachi T'isqikunamanta parlarispa kawsay ukhupiqajuk tiyan AYNI, puraqmanta yanapanakuy mana juk ñawpariyta atinmanchu, ñillataq khuyapanakuy ukhupi. MINK'A, juk pacha jukninpaq, juk pachataq paypaqñataq tukuy nin jukllapi kasqanmanjina, tukuy ninta yupaychaspach, tukuy paq llamk'aspa, tukuyta qhawarispa.

Ajinamanta PROFOCOM p'anqapi ñin:

Para los pueblos indígenas, la espiritualidad es energía, esencia y acción; el espíritu está dentro de la materia. El espíritu es la esencia que da vida a la materia (los seres humanos, los animales, las plantas y los minerales) y aquí la relación intrínseca con el COSMOS, donde se conjugan las fuerzas energéticas de los seres que habitamos esta tierra (sentimientos, pensamientos, acciones, etc.). La visión cósmica de la vida es estar conectado con el entorno... (Modulo 2008: 65)

Ajinamanta kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuypi rikukun maypichus Apuwan parlaspa kanku, Tarpuyinchikpaq puquyinchikpaq, allin kawsanankupaq mañarikunku.

Comunaria Francisca Escobar, informante del Q'uwaquq

Comunaria Simona Acuña, informante del Q'uwakuq en el Municipio de Cliza.

TAWA ÑIQI T'AQA YACHAQAYTA RUWANAPAQ QULLMU JAP'ISQAKUNA

Imataq q'uwakuy kasqanmanta

Q'uwakuyqa kay pachapi kawsaq runawap pachamaman, qayllariynin, parlariynin, mañarikuyin, uyariynin, mikhuy jaywariynin, pachamama imaymana kawsayta jaywasqanmanta pachichaynin.

Mast'akup qullmukunamanta

Kay qullmukunamanjina mast'aku wakichiy , willma, misk'i, mistiriyukuna, q'uwa, insinsiyu, kinuwa, wakkunamanta ima yachaykuna

Mayk'aq q'uwaquymanta

Mayk'aqchus Q'uwakuy ruwaykunamanta yachaykuna.

Jaywakuypata sunquchakuyninmanta

Runa apukunata jaywakuypata sunquchakuyninmanta yachaykuna

Maypi chay jaywanarikuymanta

Chawpi chakrapi chay jaywanarikuymanta yachaykuna

Pikuna ruwanku chanta pikuna kananku tiyan chay jaywanarikuypi

Qharichu Warmichu astawan pachamamaman qayllarisqanmanta yachaykuna

Elementos para el Q'uwakuq.

Comunario informante del Q'uwaku en el Municipio de Vaca

TUKUYCHAYKUNAWAN SUT'INCHAYKUNAWAN IMA

TUKUYCHAYKUNAWAN

Tukuy runamasikuna píkunachus riqsiyninkuta willarisqankuman jinaqa, kay q'uwaku pachamamawan jaywanarikuy unancha imachus kasqanmanta, mayk'aq ruwaqusqanmanta, imaynata ruwaqusqanmanta maykunapi ruwaqusqanmanta chanta pikunataq ruwaqkuna kasqankumanta ima yuyaykuna mask'arikuspa karqa.

Tukuy chay yachaykunata tariytawantaq, imaynatataq chay jaywanarikuy kunan pachapi apaykachakusqanmanta riqsiyta atinapaq, nisunman, jatun tatakuna mamakuna imaynata yachanku, chanta kay qhipa wiñaykuna kuraq tata mamakunamanta imaynata yachakuchkanku chay pachamamawan qayllanarikuyta mana chayqa pachamamawan jaywanarikuyta ima.

Chayrayku kunan kay tukuycha jap'iypi suqtantin yuyaykunamanta chay yachay tarisqakunata riqsirichisun.

Kay mask'akipay ruwayqa qhichwa suyupi Quchapampi jap'iypi iskay provincias ñisqapi, ñisunman German Jordan Cliza, chanta procinicia Arani jap'iypi ima.

Provincia German Jordan ñisqapiqa iskay municipios ñisqapi llamk'akuspa karqa, juknin municipio Cliza ñisqapiqa iskay ayllukunaman chayakuspa karqa ñisunman Wasikalli aylluman chanta Anaranchu aylluman ima, chaypi jatun mamakunawan chanta jatun tatakunawan ima parlarikuspa karqa.

Ajinallamantataq Municipio Tukupiq (Toco) Tukillu , Tukupalqa , Ch'uwaluma . Ajinallamantataq Provincia Arani ñisqapi llamk'akuspa karqa, chaypitaq Municipio Wak'a ukhupi (Vacas) Mullimulli ayllupi, Chiwalaki ayllupi chanta Sapilika ayllupi ima, tukuy chay ayllukunapiqa warmikunawan astawan chay parlanarikuyqa ruwaquspa karqa, jina kaptin kay chay yuyaykuna tukuychakunajina jurqhukuspa karqa:

1. Kay ñawpaq kaq tukuychapiqa ñisunman, achkha jatun mama kaqkuna chanta jatun tata kaqkuna ima. Q'uwakuyqa kasqa pachamamawan juk jaywanakuy chaytaq ñiyta munan puraqmanta jaywanaku juk unancha jina riqsikun (símbolo de reciprosidad con la madre tierra), wak parlaypiqa pachamamata yupaychay, sumaq sunquwan qhaway, sumaq yuyaywan qhaway, pachamamataq kutichiwanichik achhka puquyta chanta tukuy muyuyninchikqa sumaq qhallallarisqa, chaypitaq runaqa kusi y kawsaypi tarikun.

2. Qullmukunamanta parlarispaqa ñisunman jatun mamakuna chanta jatun tatakuna ñisqankumanjinaqa chay misterios ñisqapi uywakuna kachkan, wasikuna, awtukuna, q'uwa (wira q'uwa) nina, misk'i, llimp'isqa millma, winu, sinkani, aqha, wakkunapiwan, tukuy kaytaq churakun imapaqchus chay jaywanarikuta ruwanku chaypaqjina wakichisqa, kay wakichiytaqa chay mast'akuta ranqhaqkuna sumaqta wakichispa kanku, chay rantiqkuna mañarisqankumanjina, kanman jap'iqapaq, wak'akunapaq wasi ruway qallariypi, wasi ruway tukuchiypaq tarpuy qallariypi, chakra uqhariy qallariypi, nisunman sapa juk ruway mañariypaq kasqanmanjina kay qullmukunaqa churarikuq kasqa.

3. Ajinallamantataq tukuy jatun mamakunawan chanta jatun tatakunawan parlarisqaman jinaqa kay tukuychakuna jurqhukun, aswan achkha tapusqakuna khuska simipurarinku ñispa: Musuq watapi, sapa killap ñawpaq ch'askachawninpi, pukllaykuna p'unchawpi astawanqa atichaw pukllay punchawpi, tarpuy qallariypi, chakra uqhariypi, San Juan p'unchawpi maypichus uywakuna raymichaypi, astawan miranakupaq

mana ima unquypis jap'inanpaq, tukuy kay jaywanarikuyta ruwayqa unay kawsaymantapacha jamun ruwaquspa, kunankama kay jaywanakuyqa tukuy sunquwan ruwaquspallapuni kachkan.

4. kay tawa kaq tukuychapiqa tukuynin ayllukunapi maypichus jatun mamakunawan chanta jatun tatakunawan ima parlarikurqa chaypiqa, imaynatachus kay jaywanarikuy ruwaymantaqa kayjina yuyayninkuman jina kachkan, achkha runamasi chay tapusqa kaqkunamantaqa kayjinata qhawarinku: Pachamamaman qayllarinapaqqa, sumaqta mast'aku wakichita ruwana, tukuy chay qullmukuna chikllasqa kanan tiyan, imapaqchus ruwaquchkan chaypaq jina kay qullmunuqa kanan kachkan, chaymantataq chay k'illinsata ruphachina, mana chayqa k'ajaq k'illinsata ruwana, manaraq chay mast'akuta jaywaykuchkaspa ñawpaqtaqa Pachamamata tukuy sunquwan, tukuy yuyaywan chanta tukuy yupaychaywan mañarikunaraq, payniqtataq tukuy apukuna uyarimunawanchikpaq, ajinallamantataq jatun tatakuna chanta jatun mamakunaqa qunqurispapuni mañarikuna, parlarispa sunqunchikmantapacha, chaymantataq warmi qhari jap'iytawa pachamamamanqa qaraykapuna.

5. Maypi kay q'uwakuy pachamamanwan jaywanarikuymantaqa chay mama tatakuna, chanta jatun mamakuna jatun tatakuna imaqa, tukuy tapurisqakunamanta qhawarisqamanjinaqa mana juk chhiqallanpichu kay jaywanarikuyqa ruwakun, mana chayqa chawpi wasi kanchapi, tarpuna jallp'a chawpipi, chanta maychhiqanchus jap'iqawanchik chay chhiqanpipis atikullantaq jaywanarikuy ruwayqa.

6. Ajinallamantataq kay maychus Q'uwakuy Pachamamawan Jaywanarikuy Unanchata qhawarispaga kay qhipa tukuychapiqa tukuy chay kutichiykunata qhawarispaga atinchik tariyta pikunataq kay jaywanarikuta ruwaq kaqkunata atinchik tariyta, tukuy tapusqa kaqkunamantaqa achkha runa paykunap yuyayninkuqa kajina kachkan: mana pipis atillanchu kay jaywanarikuta ruwautaga mana chayqa kuraq runa kanan tiyan, chaypitaq tarikun astawan mamakuna chanta jatun mamakuna ruwarispa kanku, maychus paykuna riqsichisqankumanjina pachamamaqa warmijina qhawasqa, chayrayku warmi qayllarinan tiyan warmi parlarinan tiyan, warmi uyarichikunan tiyan, kaypiqa wak yachaykuna tarikun kunti chhiqampiqqa qharipuni ruwan kay pata walli jap'iytiqa warmi pachamamamanqa qayllariq kasqa.

SUT'INCHAYKUNA

Kay mask'akipay llamk'ayqa jatun yuyayllapi wakisqa kachkan, tukuyniqpa yuyayninmanjina sayachikurqa, mana sapa juk chhiqaqmanta ukhunchasqachu aswanpis jatunllamanta qhawakurqa. Q'uwakumanta parlaspa mana juch'uy yuyaypichu kachkan aswanpis riqsiypi llamk'aypi kachkan.

Kay llamk'aywanqa wak mask'akipay ruwaykunaqa yanaparinkunkuman jinapis llamk'aykunata tanqaysikunkuman, ajinamanta kay Q'uwaku pachamamawan jaywanarikuymanta unancha astawan ukhuchasqa kayta atinman, chaymanta tukuy yachaywasikunapi yachakuqkuna riqsinankupaqmanaqunqanankupaqtukuykawsaypiapaykachakunanpaq, pachamamanchik sumaq yupaychasqa kayta atinanpaq.

AYLLU KAWSAYMANJINA PUQUCHIYMANTA ALLIN YACHAKUY MUNANAYASQA LLAMK'AY RUWAKUNANPAQ

Kay mask'akipayqa jatun tatakunamanta jatun mamakunamanta yachay
riqsiykuna Kallpachananpaq jurqhukuspa karqa

Qallariq mama yuyay

Kay mask'akipaypi yachaykunatariyqa tawa mama tiqsikunamanjina
yanaparispa kachkan:

Mitmarasqapi yachachi

Qhipa pachapiqa manaña pachamaman qayllanarikuy ancha rikukunchu
chayraykutaq mitmarasqa yachakumantapacha kunanqa chay q'uwakuy
nuna pachapi kallpachakuchkan, sapa ayllupi, llaqtapi, kikin ruwaynin
kawsaypachawan ima tinkunasqanrayku, chantapis yachakuypi payllawan
chanta runawan astawan jamut'akuspa kanqa.

Kawsachakuyninchikpi kawsaypurapi simirarapi yachachi

Kaypiqa astawan qhichwa qallunchikwan jamut'ayta atinkuman
ajinamanta kay yuyay q'uwakumanta kallpachanqanku, chantapis
wakkuna kay kawsaymanta yacharispa kanqanku.

Aylluchasqa yachachi

kaypiqa mamakuna, tatakuna yuyayninkuwan kay q'uwakumantaqa astawan riqsichinku, chayqa kay yachaqay ukhupi yachachiyninkupi yanapanqa. Kayqa tukuy ayllukunapi ruwakunanpaq yuyayninkuwan yanaparinankupaq yachachiqkunayachaywasipitukuy yachachiqkunaman riqsichinankupaq.

Puquyniyuq yachachi q'uwakutaqa mana juk runallachu ruwan, chaypiqa mamakuna, tatakuna, wawakuna, sipaskuna, waynakuna ima qutucharikuspa kanku, chayta umallirinapaq wakin tarpuyman rispa qhawarinku, chantapis yachaywasipi riqsichinku ima ñiyta munan, imaynata ruwakun kikin ayllu kawsaymantapacha riqsichinku, ajaminanta kikin yuyayninkuta wiñarichinku

Yachay t'inkichiqkuna

Kay tawa yachay t'inkichiqkunamanjina k'askasqa kananpaq kay mask'akipay ruwakun

Kawsachakuyninchikpi kawsaypurapi simirarapi yachachi

kaypiqa jatun mamakunaman tatatakunamanta ima astawan kikin ayllumanta tukuy yuyayninkuta qillqapi churakun chantapis kay yachaqayninkuta tukuy yachachiqkunaman chanta yachakuqkunaman yachaqayninpi yanapan. Chaymanjina jawa suyup yachaqayninta watinkuchinku chantapis chay yachaqayninkuta imaymana simikunapi apaykachakuyta atinman.

Puquypaq yachachi

Kay q'uwa mallkiqa astawan Ururu llaqtapi chanta La Pazpi astawan q'umir q'umirlla Quchapampapitaq aswan yana ch'akin, chay mallkiqa astawan qullqi jap'inankupaq mallkinku. Kay mallkitaqa mamakuna astawan pallanku chantapis ch'akichinku ima.

Ayllu kawsaymanjina sunqkamayuqkunapi yachachi

Ayllukuna ukhumanta yachaykunata risqawanqa runa astawan chanichayta atinqa qhawarispas imaynachus chay kawsaynin kachkasqanta, chanta tatakuna chay yachayninkuta saqiwasqanchikrayku

ñuqanchik chaymanjina kikinta ruwananchikpaq, ajinamantaqa wawakuna yachananku tiyan imaynataq chanta imapaqtaq chay q'uwaku ruwakusqanmanta, chantapis tukuy sunquwan mañarikuspa pachamamanta chay jaywanarikuy ruwakusqanmantaqa tukuy yachachikuna yachakuqkunaman tukuy kay yachayta jaywariyta atinnakupaq, ajinallamantataqjatuntatakunaqaqhawarichinankutiyan chanta ruwachinanku tiyan. Kaypiqa mana sapitallachu pachamamawan jaywarikuytaqa ruwana kasqaman chayqa yawar masi ukhupi khuskamanta wakichispa ñawpaq mana pana kasqa. Chayta rikuchin kay mask'akipay ñisunman jukchakunanchikta ajinamanta sumaq kawsayta tarinanchikpaq.

Pachamamawan khuska kawsaspa chanta kawsaymanjina qhalikaywan yachachi

Kay mask'akipaypi pachamamawan kay pachapi runawan kawsaqwan pachamamawan parlarikuy kasqan rikukun, chaymanta sumaq puquy kananpaq, uywakunapis mirananpaq sumaqa ch'alla rina kasqanta rikuchiwanichik, sumaq kawsaypi kananchikpaq, kaypiqa tukuy sunquwan ari chay jaywanarikuyta ruwana kasqanta riqsichiwanichik ajinamanta mana ima saqra kawsaykuna rikhurimunnapaq.

Yachaykuna

Kay mask'akipayqa astawan Kawsaymanjina Sunqukamayukunapi yachachi yachaykunapi kachkan, nuna pachapi chaypitaq nunacha astawan kay q'uwakuwan kallpachanchik.

Sunqukamayukunapi yachachi yachaykunapi kachkan chaypiqa mamakunaman tatakunaman junt'achin, tata wawaman thatkichispa, yachachispa kay iñiyta mana chinkanapaq kallpachan.

Nuna Pachapi, kaypiqa tatakuna mamkuna, llaqtamasi, ayllu masi pachamamanchikwan mink'ata jaywarispa parlarikunchik; kayta ñuqanchik allin kawsay, sumaq puquy, uywakuna mirananpaq ima mañakunchik.

Yachachina wakichi qutu

Kay mask'akipay astawan runayananpaq yachachiypi junt'akuchkan chaypiqa nunachayman yaykusqan chaypi q'uwakumanta parlan, chaymanjina kayta ruwakurqa, astawan sut'i kananpaq imaynataq waqyakun tatalituman chaypaq sutikunata sumaqta yachana sapa apumanta, chantapis yachanqanku pikunachus kay q'uwaku ruwanan tiyan.

YAPAYNIN

MUNICIPIO	COMUNIDADES	Nombre de las y los entrevistados
CLIZA	WASAKALLI	Andres y Alicia Arias
		Benedicta Maldonado
		Cecilia Escobar
		Francisca Escobar y Salome Vega
		Gilberto Escobar
	ANA RANCHU	Victor Guzman
		Bernardina Vargas
		Rosa Delgadillo
		Simona Acuña
		Teofila Zarabia
		Francisco Ríos
		Roberto Delgadillo
		Francisca Rojas
TOCO JAP'TYPI	TUKILLU	Antonieta Revuelta
		Bertha Meneces
		Claudio Rojas
		Gregorio Ovando
	TUKU PALKA	Amalia Pacchi
VACAS JAP'TYPI	MULLI MULLI	Fidel Quispe
		Calixto Cayola Mosquera
		Celestina Quispe Escobar
Q'UWAKUNA RANQHAQKUNA	SAPILIKA	Alejandrina Arias
		Felipe Rojas
	QUCHAPAMPA JAP'TYPI	Norma Salazar
		Emeterio Colque

Q'UWAKU PACHAMAMAWAN JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA

BOGGINO, Norberto y Kristin ROSEKRANS 2007 Investigación – acción: Reflexión crítica sobre la práctica educativa. España: HOMO SAPIENS.

CONSEJO EDUCATIVO DE LA NACIÓN QUECHUA “Qhichwa Suyup Simi Pirwan” Ñancharisqa Simikuna, Ed. 2013.

MAMANI Villca Froilan 2009 Investigación –Acción. Las relaciones de poder entre las lenguas en contacto quechua-castellano. Primera Edición, Mayo

MARTINEZ Miguélez Miguel Disponible: <http://prof.usb.ve/miguelm/metodoetnografico.html> Consulta: 2005-12-12

MINISTERIO DE EDUCACIÓN 2014. Unidad de Formación Nro. 13 “Valores, Espiritualidad y Religiones - Interculturalidad, Religión y Espiritualidad”. Cuadernos de Formación Continua. Equipo PROFOCOM. La Paz, Bolivia.

Módulo Espiritualidad, 2008 Conocimientos e Historia de Los Pueblos Indígenas de Abya Yala. 1ra Edición – La Paz-Bolivia.

Plan de Desarrollo Municipal de Cliza 2010-2015

Plan de Desarrollo Municipal de Toco 2008- 2012.

RODRÍGUEZ Gregorio, Gil Flores Javier, García Jiménez Eduardo 1996 Metodología de la Investigación Cualitativa. Ed. Aljibe, Málaga Granada (España).

SEJAS Ledezma, Elizabeth 1998 Técnicas de estudio e investigación. Cochabamba: COLORGRAF.

TAYLOR, S.J y BOGDAN R. 1996 Introducción a los métodos cualitativos de investigación. Barcelona: NOVAGRAFIK.

Es. Wikipedia.org/wiki/departamento de Cochabamba.

Es.wikipedia.org/wiki/cliza 12 de enero de 2015

Evaristo Futue, Publicado el 3 de sept. de 2009 <http://www.pachakuti-abyayala.blogspot.com/p/cosmovision-andinaabrir.html>

TAPUCHIQKUNA

Ana Rancho

Victor Guzman
(45 watayuq)

Bernardina Vargas
(60 watayuq)

Francisca Rojas
(85 watayuq)

Francisco Ríos
(alias el leopardo)
(75 watayuq)

Roberto Delgadillo
(71 watayuq)

Rosa Delgadillo
(80 watayuq)

TAPUCHIQKUNA

Ana Rancho

Simona Acuña
(81 watayuq)

Teofila Zarabia
(37 watayuq)

Antonieta Revuelta
(80ka watayuq)

Claudio Rojas
(82 watayuq)

Gregorio Ovando
(82 watayuq)

Tukillu

TAPUCHIQKUNA

Mulli Mulli

Fidel Quispe
(60 watayuq)

Celestina Quispe Escobar
(67 watayuq)

Calixto Cayola
Mosquera
(68 watayuq)

TAPUCHIQKUNA

Tuku Palka- Sapilika

Amalia Pacchi
(60 watayuq)

Alejandrina Arias y Felipe Rojas
(82 watayuq- 85 watayuq)

Norma Salazar
(29 watayuq)

Emeterio Colque
(57 watayuq)

TAPUCHIQKUNA

Wasakalli

Benedicta
Maldonado

Andres Arias- Alicia Arias

Cecilia Escobar
78 watayuq

Francisca Escobar- Mamacita
80 watayuq

Gilberto Escobar

Salome Vega
69 watayuq

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA - MINISTERIO DE EDUCACIÓN
INSTITUTO PLURINACIONAL DE ESTUDIO DE LENGUAS Y CULTURAS
INSTITUTO DE LENGUA Y CULTURA DE LA NACION QUECHUA "TOMAS KATARI- KURUSA LLAWI"

Q'UWAKU JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA MASK'AKIPAY RUWAKUSQANMANTA UYÑI

Quchapampa, 01ka p'unchaw jatun puquy killa 2016yuq wata
Mask'akipay ruwakuyqa Quchapampa ayllukunapi apakurqa. Chaypi jatun tata
mamakunap yachayninta pallakamurqa chaymanjina juk p'anqa wakichiymant
churakurqa.

Kay mask'akipayqa mana ayllup kawsayninmanta karunchasqachu nitaq
wist'uchisqachu. Aswanpis ayllup yachayninmanta ruwayninmanta ima jap'ikuspa
llamk'akurqa.

Kay llamk'ayninchikqa 2014 watapi qallarirqa kay 2015 watapitaq tukuchakurqa.
Kunantaq pawachakuy wasikunamanta riqsichiymant churakun. Jinallataq kay
llamk'ayqa qhichwa simipi qillqasqa kachkan chaywan siminchikta, kawsayninchikta
kallpachachkanchik.

Allin sunquwan qhawasqa kananpaq jinapis ñit'ichana wasiman apakunanpaq ima
raqhayninkuwan yupaychasqa kanqa.

Qhawaqkunap raqhaynin

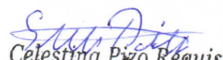

Francisca López Rendón
SECRETARIA DE ACTAS
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

Severina Aguayo Tola
SECRETARIA EJECUTIVA
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

Ana Guzmán García
SECRETARIA DE DESARROLLO PRODUCTIVO
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

Juana Miranda Fernández
SECRETARIA DE RELACIONES
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

Celestina Pizo Requis
SECRETARIA DE TIERRA - TERRITORIO
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

Elizabeth Quintana Bontade
SECRETARIA DE DEPORTES
FDMCOIC-BS
Cochabamba - Bolivia

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA - MINISTERIO DE EDUCACIÓN
INSTITUTO PLURINACIONAL DE ESTUDIO DE LENGUAS Y CULTURAS
INSTITUTO DE LENGUA Y CULTURA DE LA NACION QUECHUA "TOMAS KATARI- KURUSA LLAWI"

**Q'UWAKU JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA
MASK'AKIPAY RUWAKUSQANMANTA UYÑI**

Provincia Arani - Municipio Vacas, 30ka p'unchay qhaqmiy killa 2016yuq wata
Mask'akipaq ruwakuyqa Quchapampa ayllukunapi apakurqa. Chaypi jatun tata
mamakunap yachayninta pallakamurqa chaymanjina juk p'anqa wakichiyman
churakurqa.

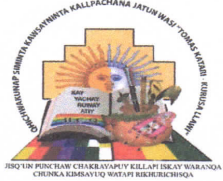
Kay mask'akipayqa mana ayllup kawsayninmanta karunchasqachu nitaq wist'uchisqachu.
Aswanpis ayllup yachayninmanta ruwayninmanta ima jap'ikuspa llamk'akurqa.

Kay llamk'ayninchikqa 2014 watapi qallarirqa kay 2015 watapitaq tukuchakurqa.
Kunantaq pawachakuy wasikunamanta riqsichiymanta churakun. Jinallataq kay llamk'ayqa
qhichwa simipi qillqasqa kachkan chaywan siminchikta, kawsayninchikta
kallpachachkanchik.

Allin sunquwan qhawasqa kananpaq jinapis ñit'ichana wasiman apakunanpaq ima
raqhayninkuwan yuyaychaska kanqa.

Q'awakunap raqhaynin

ESTADO PLURINACIONAL DE BOLIVIA - MINISTERIO DE EDUCACIÓN
INSTITUTO PLURINACIONAL DE ESTUDIO DE LENGUAS Y CULTURAS
INSTITUTO DE LENGUA Y CULTURA DE LA NACION QUECHUA "TOMAS KATARI- KURUSA LLAWI"

Q'UWAKU JAYWANARIKUYMANTA UNANCHA MASK'AKIPAY RUWASQANMANTA UYÑI

Federación Sindical Única de Trabajadores Originarios Quechuas Campesinos Productores Agropecuarios y Riegos de Cochabamba, 29yuq p'unchaw qhaqmiy killa 2016 wata, mask'akipaq ruwakuyqa Quchapampa ayllukunapi apakurqa . chaypi jatun tata mamakunap yachayninta pallakamurqa, chaymanjina juk p'anqa wakichiymán churakurqa.

Kay mask'akipayqa mana ayllup kawsayninmanta karunchasqachu nitaq wist'uchisqachu. Aswanpis ayllup yachayninmanta, ruwayninmanta ima jap'ikusqa llamk'akurqa.

Kay llamk'ayninchikqa 2014 watapi qallarirqa kay 2015 watapitaq tukuchakurqa. Kunanataq pawachakuy wasikunamanta riqsichiyman churakun. Jinallataq kay llamk'ayqa qhichwa simipi qillqasqa kachkan chaywan siminchikta, kawsayninchikta kallpachachkanchik .

Allin sunquwan qhawasqa kananpaq jinapis ñit'ichana wasiman apakunanpaq ima raqhayninkuwan yupaychasqa kanqa.

Qhawaqkuna raqhaynin

Juan Zurita Escalera
STRIO. EJECUTIVO
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Jose Aspeti Mamani
STRIO. DE ORGANIZACION
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Andrés Hinojosa Villarroel
STRIO. RELACIONES
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Zacarias Quintana Choqueru
STRIO. GENERAL
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Edwin Grageda Salinas
STRIO. DE DEFENSA HOJA DE COCA
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Justimano Anispe Pacheco
DELEGADO DE MERCADO NORTE
F.S.U.T.O.Q.C.P.A.R.C.
Cochabamba Bolivia

Los saberes y conocimientos expuestos en el
presente material son patrimonio de la
Nación Quechua del
Estado Plurinacional de Bolivia.

